

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
Кафедра психології

На правах рукопису

ГОЛОВІНА КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Спеціальність 053 Психологія
(код) (назва спеціальності)

Освітня програма Психологія
(назва)

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра

Науковий керівник:
Пріснякова Людмила Макарівна,
кандидат психологічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол засідання кафедри

№ 15 від 06.06.2024 р.

Завідувач кафедри

Людмила ПРИСНЯКОВА

НОРМОКОНТРОЛЬ

Наталія СЕРГІЄНКО

Дніпро, 2024

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра	Психології
Освітній ступінь	Бакалавр
Спеціальність	053 Психологія
Освітня програма	«Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології

Людмила ПРІСНЯКОВА

«16» червня 2024 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
ГОЛОВІНОЇ КАТЕРИНИ ОЛЕКСАНДРІВНИ

1. Тема роботи: **«Психологічні механізми впливу на соціалізацію дітей молодшого шкільного віку у сучасному світі»**
2. Науковий керівник роботи: Пріснякова Людмила Макарівна, кандидат психологічних наук, доцент
3. Термін подання роботи на кафедру: 07 червня 2024 року.
4. Мета кваліфікаційної роботи: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити психологічні механізми впливу на рівень соціалізації дітей молодшого шкільного віку в сучасних умовах.
5. Завдання кваліфікаційної роботи:
 - 1) Вивчення та узагальнення теоретико-методологічних засад з питань досліджень впливу стилю виховання на рівень соціалізації в дітей молодшого шкільного віку;
 - 2) Проведення всебічного аналізу проблеми соціалізації із застосуванням сучасного наукового інструментарію;

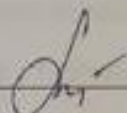
3) Дослідження особливостей соціалізації, вивчення особливостей впливу стилів виховання та емоційного інтелекту на рівень соціалізації в дітей молодшого шкільного віку;

4) Проведення емпіричного дослідження для перевірки впливу батьківських стилів виховання та рівня емоційного інтелекту батьків на соціалізацію дітей молодшого шкільного віку у досліджуваній групі, зробити висновки за результатами дослідження.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Вступ	Січень 2024 р.	Виконано
2	I Розділ	Лютий 2024 р.	Виконано
3	II Розділ	Квітень 2024 р.	Виконано
4	Робота в цілому	Травень 2024 р.	Виконано

Науковий керівник

(підпис)

Людмила ПРИСНЯКОВА

Здобувач вищої освіти

(підпис)

Катерина ГОЛОВІНА

Дата видавання завдання 7 серпень 2024 року

АНОТАЦІЯ

Головіна К. О. Психологічні механізми впливу на соціалізацію дітей молодшого шкільного віку у сучасному світі / Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 053 «Психологія» (освітньо-професійна програма «Психологія» ВНПЗ ДГУ, Дніпро, 2024).

В кваліфікаційній роботі розглянуто психологічні механізми впливу на соціалізацію дітей молодшого шкільного віку. Проаналізовані основні погляди на тему соціалізації дітей різними науковцями, та способи впливу на її становлення.

Були застосовані загальнонаукові та спеціальні дослідницькі методи: аналіз, синтез та узагальнення інформації, систематизація та порівняння отриманих даних. В емпіричній частині дослідження використовувались метод тестування, кількісний аналіз результатів. У дослідженні взяли участь 35 дітей (віком від 6 до 8 років) та 35 батьків (віком від 21 до 50 років).

В результаті дослідження визначений суттєвий вплив стилю виховання, віку дітей, віку батьків, повноти сім'ї та кількості дітей в родині на рівень соціалізації всієї дитячої групи. Виділені вікові та гендерні особливості соціалізації в молодшому шкільному віці. Виявлені особливості протікання процесу соціалізації у школярів молодших класів.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у виявленні певних способів, за допомогою яких батьки впливають на розвиток дітей. Дослідження, у якому брали участь дві групи досліджуваних: перша група включала батьків дітей молодшого шкільного віку, а друга група — самі діти, виявило важливі елементи та стратегії, які використовують батьки для допомоги своїм дітям розвиватися. Було виявлено зв'язок між способами виховання батьків і рівнем соціалізації дітей. Виявлено, що розвиток соціальних навичок у дітей значною мірою залежить від вибору стилю виховання батьків. А також розроблено рекомендації щодо того, як вчителі та батьки можуть ефективно використовувати психологічні механізми під час соціалізації дітей молодшого шкільного віку. Результати дослідження, яке враховує поточні тенденції та

труднощі, з якими стикаються діти під час процесу соціалізації, є основою для цих рекомендацій.

Практичне значення полягає у визначення рівня соціалізації у молодшому шкільному віці, вплив на неї різноманітних психологічних механізмів та факторів, рекомендації для батьків та вчителів стосовно підтримки та розвитку соціалізації у дітей.

Ключові слова: МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК, СТИЛЬ ВИХОВАННЯ, БАТЬКІВСЬКІ УСТАНОВКИ, ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ, СОЦІАЛІЗАЦІЯ, УСПІШНА АДАПТАЦІЯ, МОТИВАЦІЯ, ЕМОЦІЙНИЙ СТАН, ТРИВОЖНІСТЬ, КОРЕКЦІЯ.

Список публікацій здобувача:

1. «Психологічний стан особистості», м. Дніпро, Україна.
2. «Психологічні механізми впливу на соціалізацію дітей молодшого шкільного віку у сучасному світі», м. Дніпро, Україна.

ABSTRACT

Holovina K. O. Psychological mechanisms of influence on the socialization of primary school children in the modern world / Qualification work for the degree of bachelor in specialty 053 “Psychology” (educational and professional program “Psychology” of the Higher Education Institutions of the State University of Dnipro, Dnipro, 2024).

The bachelor's thesis examines the psychological mechanisms of influence on the socialization of primary school children. The main views on the topic of socialization of children by different scientists and ways to influence its formation are analyzed.

General scientific and special research methods were used: analysis, synthesis and generalization of information, systematization and comparison of the data obtained. In the empirical part of the study, the testing method and quantitative analysis of the results were used. The study involved 35 children (aged 6 to 8 years) and 35 parents (aged 21 to 50 years).

The study revealed a significant influence of parenting style, children's age, parents' age, family completeness and the number of children in the family on the level of socialization of the entire children's group. The age and gender peculiarities of socialization in primary school age are highlighted. The peculiarities of the socialization process in primary school students are revealed.

The scientific novelty and theoretical significance of the study lies in the identification of certain ways in which parents influence the development of children. The study, which involved two groups of subjects: the first group included parents of primary school children, and the second group included children themselves, revealed important elements and strategies that parents use to help their children develop. A connection was found between the ways parents raise their children and the level of socialization. It was found that the development of social skills in children largely depends on the choice of parenting style. Recommendations have also been developed on how teachers and parents can effectively use psychological mechanisms in the socialization of primary school children. The results of the study, which takes into

account current trends and difficulties faced by children during the socialization process, are the basis for these recommendations.

The practical significance lies in determining the level of socialization in primary school age, the influence of various psychological mechanisms and factors on it, recommendations for parents and teachers to support and develop socialization in children.

Keywords: PRIMARY SCHOOL AGE, PARENTING STYLE, PARENTAL ATTITUDES, EMOTIONAL INTELLIGENCE, SOCIALIZATION, SUCCESSFUL ADAPTATION, MOTIVATION, EMOTIONAL STATE, ANXIETY, CORRECTION.

List of publications of the applicant:

1. «Psychological state of personality», Dnipro, Ukraine.
2. «Psychological mechanisms of influence on the socialization of children of primary school age in the modern world», Dnipro, Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ 1. СІМЕЙНІ ВЗАЄМИНИ І ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	14
1.1. Сімейні стосунки в рамках різних теоретичних концепцій	14
1.2. Батьківські установки та стилі виховання	22
1.3. Особливості емоційного благополуччя дитини молодшого шкільного віку	28
1.4. Загальна характеристика процесу соціалізації	34
1.5. Особливості соціалізації дітей молодшого шкільного віку	42
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	52
2.1. Організація та обґрунтування методик емпіричного дослідження	52
2.1.1. Обґрунтування методик емпіричного дослідження для батьків дітей молодшого шкільного віку	54
2.1.2. Обґрунтування методик емпіричного дослідження для дітей молодшого шкільного віку	56
2.2. Учасники емпіричного дослідження	59
2.3. Результати емпіричного дослідження	63
2.3.1. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження за батьківською анкетую-опитувальником для визначення стилю виховання	68
2.3.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження за батьківською методикою Н. Холла «Емоційний інтелект (EQ)».....	71
2.3.3. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження за дитячими методиками на виявлення адаптації, шкільної мотивації, емоційного стану та тривожності	76
2.4. Практичні рекомендації для батьків та вчителів дітей молодшого шкільного віку	81

Висновки до другого розділу.....	85
ВИСНОВКИ	89
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	92

ВСТУП

Актуальність обраної теми

Формування та розвиток молодого покоління завжди були найважливішою проблемою суспільства. Значущість і актуальність цієї проблеми в сучасних умовах зростають через те, що саме суспільство перебуває на перехідному етапі розвитку. У поновленні всіх сфер сучасного суспільства на перший план висувається соціалізація особистості людини, тобто засвоєння нею з раннього віку цінностей суспільства або спільноти, в якій їй належить жити. Б. Г. Афанасьєв, Т. А. Мальковська вважали, що ціннісні орієнтації людини призначені визначити її соціалізацію як суспільну мотивацію поведінки, пов'язану з потребами особистості.

Соціалізація – це процес, в ході якого індивід засвоює певну систему знань, форм, цінностей, ролей, що дозволяє йому функціонувати в конкретно-історичній ситуації. На початкових етапах формування особистості соціалізація здійснюється через спілкування, навчання, виховання, а потім через практичну діяльність, освоєння форм культури і цивілізації. Це динамічний, постійний, процес, тому розвиток особистості - це безперервно діючий процес. Я. А. Каменський, К. Д. Ушинський, П. Ф. Каптерев надавали особливого значення ролі сім'ї в успішній соціалізації дітей молодшого шкільного віку. Різноманітні аспекти соціалізації з урахуванням таких факторів як макро-, мікро-, мезо-, знайшли відображення у працях С. А. Рубінштейна, Л. С. Виготського, П. П. Блонського, С. Т. Шацького, А. С. Макаренка.

Сучасна наука розглядає роль сім'ї у успішній соціалізації як сукупність усіх соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює та репродукує певну систему знань, норм цінностей, що дозволяють йому функціонувати як повноправний член суспільства, проявляючи такі якості як: самостійність, ініціативність, відповідальність, прийняття на себе певної міри відповідальності. Відповідальність дітей молодшого шкільного віку

визнається найважливішим критерієм переходу від соціальної реактивності (відповідних реакцій, обмежених конкретною ситуацією) до соціально активної поведінки.

У цьому віці з'являється можливість саморегуляції поведінки на основі засвоєних знань і правил поведінки. Спостерігаються наполегливі спроби стримувати свої бажання, що протирічать вимогам дорослих, і підпорядковувати свої дії встановленим соціальним нормам поведінки (Л. І. Божович, О. М. Леонтьєв та ін.). У зв'язку з цим значно зростає роль сім'ї як спрямованого впливу успішної соціалізації дітей молодшого шкільного віку як провідного фактора у розвитку особистості молодшого школяра. У широкому спектрі проблема соціалізації реалізується через всю систему виховання і навчання.

Актуальність дослідження психологічних механізмів впливу на соціалізацію дітей молодшого шкільного віку у сучасному світі, особливо в контексті стилів виховання та сімейного оточення, надзвичайно висока в Україні на 2024 рік, у зв'язку з повномасштабною війною. Воєнний конфлікт може спричинити стрес, тривогу та нестабільність у дітей, що може значно вплинути на їх соціалізацію. Сімейне оточення та стиль виховання стають ключовими факторами, які визначають, як дитина сприймає й адаптується до нових суспільних реалій, адже більшість свого часу дитина молодшого шкільного віку проводить саме в оточенні своєї сім'ї.

З урахуванням воєнного конфлікту, дослідження може виявити, як військовий стан та онлайн навчання впливає на розвиток психосоціальних навичок у дітей та як стилі сімейного виховання можуть впливати на дитячу адаптацію до стресових умов та рівень соціалізації.

Об'єктом дослідження виступає: соціалізація дитини молодшого шкільного віку в сучасному світі.

А предмет дослідження – це взаємодія батьків з дитиною молодшого шкільного віку, послідовність сімейного виховання та його вплив на соціалізацію дітей.

Гіпотеза дослідження: припускаємо, що стиль виховання та сімейне оточення впливають на рівень соціалізації дітей молодшого шкільного віку в умовах військового стану та дистанційного навчання.

Мета роботи: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити психологічні механізми впливу на рівень соціалізації дітей молодшого шкільного віку в сучасних умовах.

Для досягнення поставленої мети ми вирішували наступні завдання:

1) Вивчення та узагальнення теоретико-методологічних засад з питань досліджень впливу стилю виховання на рівень соціалізації в дітей молодшого шкільного віку;

2) Проведення всебічного аналізу проблеми соціалізації із застосуванням сучасного наукового інструментарію;

3) Дослідження особливостей соціалізації, вивчення особливостей впливу стилів виховання на рівень соціалізації в дітей молодшого шкільного віку

4) Проведення емпіричного дослідження для перевірки впливу батьківських стилів виховання на рівень соціалізації в дітей молодшого шкільного віку у досліджуваній групі, зробити висновки за результатами дослідження.

Методи та методики дослідження, 3 групи методів:

✓ Теоретичні (аналіз, синтез та узагальнення результатів дослідження про батьківські стилі виховання та соціалізацію в молодших школярів);

✓ Емпіричні (спостереження; бесіда; психодіагностика; проективна методика Р. Тембла, М. Доркі, В. Амена «Обери обличчя»; проективна методика А. О. Прохоров, С. В. Велієва «Паровозик»; проективна методика (тест) Д. Лампена (в адаптації Л.П. Пономаренка) «Дерево»; анкета Н. Лусканової «Для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації»; анкета батькам для виявлення стилю виховання; опитувальник Н. Голла «Діагностика емоційного інтелекту».)

✓ Математико-статистичні (метод середніх значень (мат очікування) та дисперсія).

Практична значимість: Визначення рівня соціалізації у молодшому шкільному віці, вплив на неї різноманітних психологічних механізмів та факторів, рекомендації для батьків та вчителів стосовно підтримки та розвитку соціалізації у дітей.

Наукова складова: полягає у виявленні певних способів, за допомогою яких батьки впливають на розвиток дітей. Дослідження, у якому брали участь дві групи досліджуваних: перша група включала батьків дітей молодшого шкільного віку, а друга група – самі діти, виявило важливі елементи та стратегії, які використовують батьки для допомоги своїм дітям розвиватися. Було виявлено зв'язок між способами виховання батьків і рівнем соціалізації дітей. Виявлено, що розвиток соціальних навичок у дітей значною мірою залежить від вибору стилю виховання батьків. А також розроблено рекомендації щодо того, як вчителі та батьки можуть ефективно використовувати психологічні механізми під час соціалізації дітей молодшого шкільного віку. Результати дослідження, яке враховує поточні тенденції та труднощі, з якими стикаються діти під час процесу соціалізації, є основою для цих рекомендацій.

Полігон дослідження: діти молодшого шкільного віку та їх батьки Запорізького колегіуму «Мала гуманітарна академія» Запорізької міської ради Запорізької області. В дослідженні взяло участь 70 осіб.

Кваліфікаційна робота складається з наступних частин: вступ, теоретична частина, емпірична частина, висновку, переліку джерел, додатків. Робота викладена на 93 сторінках, містить таблиць: 4; рисунків: 11; джерел посилання: 49.

РОЗДІЛ 1

СІМЕЙНІ ВЗАЄМИНИ І ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Сімейні стосунки в рамках різних теоретичних концепцій

Сім'я є найважливішим осередком суспільства, яка служить моделлю конкретного історичного періоду і відображає моральні та духовні конфлікти в його розвитку. У сім'ї відображаються багато суспільних відносин, таких як: економічні, політичні, правові, духовно-ідеологічні, психологічні, етичні, естетичні. Накопичуючи в собі соціальні процеси, сім'я зберігає, збирає і передає майбутньому поколінню професійні навички, духовну культуру та соціальні норми поведінки. Соціальна цінність і значення сім'ї визначається створенням і відтворенням безпосереднього життя, вихованням дітей, формуванням їх особистісної свідомості та духовності. Вона, сім'я, формує характер та світогляд людини, її моральні та культурні цінності. Звісно ж, виховний процес не обмежується тільки сім'єю, але не можна не погодитися з визначенням С. В. Ковальова [34], що «сім'я – була, є і завжди буде найголовнішим соціальним мікросередовищем особистості, який впливає на формування людини.

Спосіб життя сучасних жителів України призвів до суттєвих змін у родині (сім'ї). Ці зміни обумовлені соціально-економічними трансформаціями, які потребують адаптації, самостійності, ініціативи, творчості та успішності кожного, а особливо в молоді. Нові зміни та кризові явища в державі вибили з колії виховний процес, особливо в сімейному середовищі. Тому сьогодні так гостро стоїть питання з проблем виховання молодого покоління.

Традиційні підходи до оцінки соціальної ролі сім'ї існують у нашій країні вже давно. Проте зміни в суспільстві вимагають нового підходу до сімейних питань, виховання дітей та підготовки їх до майбутнього сімейного

життя. Сім'я все частіше розглядається як соціальна система. Саме таким підхід допомагає зосередити увагу на маловивчених питаннях. У цьому сенсі актуалізувалося звернення до накопиченого зарубіжними вченими досвіду вивчення сім'ї як системи.

Вперше в психології визначення сім'ї як системи було запропоновано *Д. Джексоном у 1965 році* [50]. Автор розглядав сімейну систему як єдине ціле з певними функціональними характеристиками та певними особливостями в розвитку. Саме теорія Д. Джексона стала переломним моментом у науковому підході до дослідження сім'ї. Автор та його послідовники запропонували нові поняття та моделі теорії систем: система, підсистема, холон, зворотний зв'язок, інформація тощо. Таким чином, згідно з його визначенням, сім'я як система – є єдиним психолого-біологічним організмом, в якому існують відмінні, але взаємопов'язані підсистеми: подружня, батьківська та підсистема сиблінгів [14,37].

Подружня підсистема має дуже важливе значення для формування майбутніх членів сім'ї. Вона є моделлю інтимних стосунків, що виражаються в сімейних взаємодіях. За допомогою подружньої підсистеми у дитини формуються уявлення про те, як виражати симпатію і любов до другої половинки, як поводитися з партнером у стресових ситуаціях, як сумісно долати конфлікти [37, 23-24]. Батьківська підсистема пов'язана з особливостями догляду за дітьми та їх виховання. Особливості взаємодії в цій підсистемі впливають на різні сторони розвитку дитини, адже вона сама бере участь. Залежно від ставлення батьків, у дитини зароджується почуття адекватності. Вона дізнається, які типи поведінки прийнятні, а які – ні. Через батьківську підсистему дитина засвоює сімейні методи вирішення конфліктів і стилі поведінки, які згодом буде застосовувати у власній сім'ї [37, 24]. Підсистема сиблінгів формує власні моделі взаємодії, які стають актуальними, коли діти приєднуються до позасімейних груп, таких як школа, робота, власна родина. За словами Д. Джексона, сиблінги навчають як бути друзями та ворогами, як самостверджуватися та досягати успіху серед однолітків. Це

відноситься і до майбутнього партнера, з яким легше взаємодіяти при збереженні доповненості позицій [37, 25-26].

Системного підходу у роботі з сім'єю дотримувались й інші закордонні вчені. Представник екзистенціального підходу до сімейної терапії *К. Вітакер* розглядає сім'ю як систему, в якій важливість усіх членів однакова [14]. Засновники стратегічного підходу до сімейної психотерапії *Д. Хейлі* й *К. Маданес* [37] розглядали сім'ю як складну систему, диференційовану на ієрархічні підсистеми. Збій в одній із підсистем також може відобразитися на іншій системі. Структурна спрямованість сімейної психотерапії поєднує в собі елементи стратегічного та екзистенціального підходів і розглядає сім'ю як організм, як складну систему, що функціонує нижче за свої можливості.

Сьогодні поняття сімейної структури є одним із ключових понять у теорії сім'ї та сімейної терапії. Відомі вчені з багатьох наукових шкіл [14; 37; 43; 50; 52; 68] визнають практичну важливість структурних концепцій, припускаючи про зростаюче зближення конкуруючих шкіл. На думку *Д. Фрімена* [68], сімейну систему можна вважати єдиним утворенням з певними характеристиками структури, функціонування та розвитку. Структурно будь-яка нуклеарна сім'я складається з груп підсистем.

Теорія структури сім'ї за *С. Мінухіним* [14; 68] виділяє три вектори функціонування сім'ї: організаційні характеристики (склад сім'ї, відносини в сімейних підсистемах і між ними); формування структури сімейної взаємодії з напрацюванням подружнього досвіду; внутрішній розвиток сімейної системи, як реакція сім'ї на стрес.

Узагальнюючи теоретичні підходи багатьох авторів, можна стверджувати, що структура сім'ї – це склад та кількість членів сім'ї, характер взаємовідносин у сімейних підсистемах [14; 50; 68]. На структуру сім'ї впливає багато різних цінностей, включаючи соціальні, сімейні та індивідуальні. Суспільство вказує, як має бути побудована сім'я. Сімейні підсистеми, ролі та цінності – це сімейні характеристики, які представляють особливі риси сімейної структури. Структура змінюється відповідно до

соціокультурних змін у суспільстві та проходження різних етапів сімейного життя. Порушення сімейної структури призводить до дезорганізації сімейних процесів, дезінтеграції, дезадаптації сімейних підсистем і наближає її до розпаду.

М. Боуен [11] розглядає сім'ю як лабораторію для вивчення людей, і його теорія сімейної системи ґрунтується на положенні про емоційну систему, у якій поведінка та стосунки володіють автоматичним характером залежно від рівня збудження системи. Автор сформулював вісім положень теорії сімейних систем: диференціація, емоційний трикутник, ядерний емоційний сімейний процес, проєкційний процес у сім'ї, процес трансмісії родинних стосунків багатьох поколінь, емоційне відчуження, статус дитини поміж братами та сестрами (сиблінгова позиція), емоційний процес в суспільстві. Твердження про відмінність «Я» є центральним у теорії сімейних систем *М. Боуена*. Введені автором поняття «недиференційована сімейна маса» та «емоційне зближення» визначають нездатність індивіда усвідомлювати себе, свої інтереси та потреби, а бачити їх лише у взаємозв'язку з інтересами та потребами сім'ї. Протилежне поняття «сімейна диференціація» включає здатність особистості відокремити свої почуття та бажання від інших членів сім'ї, стати незалежною та автономною особистістю.

Представник гештальт-терапії *К. Левін* [50] вивчав сім'ю як систему, гештальт, утворену спільним життям людей. Автор розрізняв зовнішні, тобто сімейні, і внутрішні, тобто індивідуальні, межі сім'ї як системи. Злиття (конфлюенція) – це відсутність кордонів між «Я» та «Іншим». Конфлюенція всієї сім'ї виражається у відсутності кордонів з оточенням. Жорсткі, непроникні кордони характеризуються тим, що люди тримають свої проблеми при собі, емоції не виражаються та проявляється опір до контакту. Рухливі, гнучкі індивідуальні та сімейні кордони постійно розвиваються відповідно до обставин (коли сім'я відкрита – кордони проникні, якщо стає необхідно – автономні). Неорганізовані кордони характеризуються жорсткими, ригідними,

особистими межами та тонкими сімейними, пара з таки сімейними межами дозволяє іншим людям втручатися в сімейне життя та руйнувати його.

Вивчаючи сім'ю як систему, вчені, з одного боку, змогли проаналізувати сім'ю як одиницю з унікальними особливостями розвитку та функціональності, з іншого боку, хоч сімейна система і є соціально єдиним організмом, вона не є «недиференційованою сімейною масою», а зазвичай в нормі демонструє «сімейну диференціацію», у якій кожен її член є незалежним і самодостатнім. Сімейна система виділяє диференційовані, але взаємопов'язані підсистеми, кожна з яких має велике значення у формуванні майбутніх членів сім'ї та служить зразком для наслідування.

Проблема розвитку новітньою сім'ї та особливості її функціонування як системи була та залишається предметом дослідження багатьох вчених [5; 9; 16; 23; 27; 31; 39; 42; 66; 68 та ін.].

Українські дослідники [3; 20; 72] довели, що на сучасному етапі соціальних змін сім'я не завжди виконує свої соціальні функції. *Т. В. Буленко* за результатами дослідження 460 пар із різним сімейним досвідом [20], визначила тенденції функціонування сучасних українських сімей. З тих ознак не організації сім'ї, які вона описує, можна зробити висновок про кризу сім'ї на сучасному етапі її розвитку. У цьому випадку термін «криза» означає не крах або розпад, а скоріше період зміни інститутів шлюбу та сім'ї, викликаний низкою соціально-економічних змін у нашому суспільстві та являє собою історичну закономірність.

На сучасному етапі дослідження сім'ї загальної типології її функцій не існує. Наприклад *Е. К. Васильєва* під соціальними функціями сім'ї розуміє відносини її членів між собою і з суспільством, які визначаються цією суспільно-економічною формацією [23]. *М. С. Мацковський* [58] у понятті «функція сім'ї» вкладає основні сфери діяльності для задоволення особистих потреб та потреб інших соціальних систем, передбачених структурою цієї системи. *А. Г. Харчев* [33] підкреслює важливість таких функцій сучасної сім'ї, як відтворення населення, соціалізація, господарська функція та створення

дозвілля. *Г. М. Свердлов, В. А. Рязанцев* [64] вважають важливими репродуктивну, виховну, господарську та функцію допомоги один одному. *В. Н. Ключніков* [64] основними функціями сім'ї називає продовження роду, виховання дітей і господарську функції. За словами *С. Д. Лаптенко* [64], головними функціями сім'ї є господарсько-побутові функції, відтворення роду, виховання, створення дозвілля. *Н. Г. Юркевич* [64] вважає головними функціями сім'ї духовну комунікацію, статеву взаємодію, народження дітей, співробітництво у процесі виховання, ведення домашнього побуту, створення дозвілля.

Як бачимо, вчені виділяють такі функції, як економічна, репродуктивна, феліцитологічна (тобто задоволення потреб в коханні і щасті), побутова (господарська), виховна, організація дозвілля, психотерапевтична, інтимна. Виходячи з цього, можна сказати, що представлені функції є основними функціями в сімейній системі. Але функціональна ієрархія залежить від розвитку суспільства. Деякі з них втрачають сенс, а інші з'являються.

Залежно від особистісних якостей подружжя, міжособистісної співпраці, психологічної сумісності, моделі шлюбу формується певний тип сім'ї. Вивчення та аналіз проблем сім'ї дозволило вченим виділити понад сорок різноманітних типів, закономірностей, видів та форм. *В. П. Меньшутін* [45] зазначає, що сім'ї можна розрізнити за такими характеристиками: за кількістю дітей і складом сім'ї, за структурою і типом лідерства в сім'ї, за однорідністю соціального статусу, за сімейним досвідом, за характером міжособистісних відносин, тощо. *В. Г. Постовий* [11] запропонував таку класифікацію сімей: за складом (повні, неповні, окремі, прості або нуклеарні, складні, великі); за стилем керівництва (егалітарний і тоталітарний); за однорідністю соціального складу (соціально однорідні та неоднорідні); за якістю стосунків і сімейною атмосферою (щасливі, стабільні, малоосвічені, нестабільні, неорганізовані); за конкретними умовами сімейного життя (студентська сім'я, «дистантна» сім'я).

Американський психолог *П. Хербстон* (цит. за [56]) виділяє чотири основні моделі шлюбу, в основі яких лежить розподіл лідерства і ролей між чоловіком і дружиною. Перша модель — автономна (рішення приймаються спільно і мають компромісний характер). Друга модель передбачає шлюб, у якому головну роль відіграє чоловік. У третій моделі головну роль грає дружина. Четверта модель – «синкретична сім'я» (ролі в ній розподілені порівну, рішення приймаються на основі довіри, взаєморозуміння і незалежності чоловіка і дружини).

Естонські соціологи *Е. Тійт* і *В. Уколова* [81] розділяють сім'ї на традиційну (асиметричну) і модну (симетричну) моделі. У традиційних (асиметричних) сім'ях чоловік це матеріальне забезпечення та опора, він є головою сімейства. А от, «симетрична» сім'я побудована за принципом повної рівності між чоловіком і дружиною.

Найпоширенішою причиною конфліктів в сімейні парі – є їх несумісність поглядів і розбіжність інтересів. Це відповідає даним судової статистики, які показують, що основною причиною більшості розлучень є різний характер у подружжя. Існують і інші чинники, що викликають конфлікт, наприклад: розбіжності з фінансових питань, конфлікти щодо виховання дітей, ревності партнера, відсутність інтересу до сім'ї та небажання допомагати по дому у одного з партнера, вплив батьків та родичів, алкоголізм партнера, його грубість тощо.

Отже, аналіз даної літератури дозволяє нам зробити такі висновки:

- Сім'я, як відкрита та гнучка соціальна система, здатна швидко адаптуватись до змін, що відбуваються в суспільстві. Проте її функціонування та розвиток відбуваються за власними правилами та положеннями. У своїй структурі сім'я включає три підсистеми (подружжя, батьківська, сиблінгова), характер співпраці яких визначає щастя й успіх сімейного життя;
- Якість життя сім'ї визначається її структурно-функціональними характеристиками: функціями, ролями, нормами, правилами, лідерством, складом сім'ї, сценарієм, сумісністю, особливостями чоловіка і дружини та ін.;

- Розвиток та динаміка сім'ї визначаються впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, збалансованістю міжособистісних процесів у сім'ї, наявністю потенціалу розвитку відносин у середині сім'ї;
- Комплексно оцінити сімейні процеси та динаміку, а також визначити вплив батьківської сім'ї на молоде подружжя можна за допомогою системного підходу, що дозволяє досліджувати всю сім'ю за різними функціональними та структурними характеристиками. Системний підхід дає можливість розглядати як одиницю аналізу не окремого партнера, а всю сім'ю, при цьому важливість цілого не виключає врахування індивідуальних особливостей кожного члена сім'ї.

За останні десять-п'ятнадцять років вітчизняна психологічна література збагатилася значною кількістю праць з проблем сім'ї. Якщо досі окрему частину роботи з визначення та вирішення дослідницьких завдань можна було легко віднести до соціологічних, то в останні роки з'явилися не лише теоретичні, а й практичні роботи, які здебільшого призначені для психологів-практиків з сімейного консультування. Наприклад, монографія А. А. Бодальова і В. В. Століна «Сім'я в психологічній консультації» [78], робота Е. Г. Ейдемільера і В. А. Юстицького «Сімейна психотерапія» [82], перекладна робота С. Кратохвіла «Психотерапія сімейно-сексуальних дисгармоній» [38], роботи В. Г. Херсонського і С. В. Дворяка «Психологія і психопрофілактика сімейних конфліктів» [28], Г. С. Кочаряна й О. С. Кочаряна «Психотерапія сексуальних розладів і подружніх конфліктів» [77], В. Сатир «Як будувати себе і свою сім'ю» [61], Р. Бендлер, Д. Гриндер, В. Сатир «Сімейна терапія» [48], Н. Пезешкіана «Позитивна сімейна психотерапія» [67], К. Витакера і В. Бамберри «Танці з сім'єю» [12]. І це майже всі основні праці з психології та сімейної психотерапії. І тут з'являється дисонансна ситуація. З одного боку, сім'я є предметом багатогранного наукового аналізу, з іншого ж боку, у вітчизняній літературі не так багато основоположних досліджень, спрямованих на психологічні аспекти сім'ї.

До сьогодні існує макросоціологічне пояснення процесів функціонування сім'ї в суспільстві.

Так, А. Г. Харчев довів, що основною причиною нестабільності в сім'ї та шлюбі є науково-технічна революція [58]. Однак, як зазначили Е. М. Тіт і Д. Кутсар [30], навіть на соціологічному етапі ще не встановлені мікросоціологічні чинники, що визначають розпад однієї сім'ї та збереження іншої. Автори приходять до висновку, що досі не існує оптимальної теорії для опису функціонування сім'ї, попри те, що в ранніх роботах соціологічного типу виокремлюються основні питання для теорії сім'ї, а саме – шлюб (одруження) [78], сумісність в шлюбі [75; 81], задоволеність подружнім життям [11; 38], стабільність сім'ї [58].

Паралельно з вивченням нестабільності шлюбу почалися дослідження розлучень: наслідки розлучення для партнерів [53], чоловік та дружина після розлучення [65], наслідки шлюбу на сімейну мотивацію дітей і тощо.

Отже, економічні, політичні та соціальні зміни в суспільстві призводять до якісних змін сімейних інститутів, ведуть до демократизації сімейних відносин, що в деяких випадках відбувається дуже болісно, спричиняючи появи особистісної кризи.

Чисельні дослідження, направлені на подружні сосунки, демонструють вагомі досягнення вчених і практиків в описі індивідуальних концептуальних позицій до розуміння процесу сімейного життя, а також вказують на малу розробку підходів для системного опису сім'ї, на неоднозначність інтерпретації тенденцій про її розвиток, на суперечить науковим твердженням.

Проведений теоретичний аналіз дозволяє узагальнити наукові представлення про сім'ю, з'ясувати деякі аспекти її функціонування, використати накопичений науковий досвід для прогнозування її подальших трансформацій та описати особливості її життєдіяльності на етапі молодят.

1.2. Батьківські установки та стилі виховання

Жорстокість сучасної соціальної реальності становить серйозний виклик і загрозу психічному та емоційному здоров'ю дітей, але це природний процес, який необхідно подолати. Перебуваючи під постійним тиском, сім'я є єдиним соціалізуючим інститутом, здатним забезпечити базову підтримку для дитини в моменти дорослішання. Особливості взаємодії дітей і батьків, ступінь батьківської чуйності, наявність або відсутність емоційних і душевних стосунків впливають на все життя людини. Якість внутрішньосімейних стосунків формує поведінку дитини в суспільстві, формує ставлення дитини до себе.

Психологія пояснює модель внутрішньосімейних співпраць в системі батьківсько-дитячих відносин, як форму емоційного ставлення батьків до дітей, сприйняття дитини та можливості поведінки із нею [4]. Різні поєднання дитячо-батьківських контактів формують різні типи чи стилі взаємовідносин між батьками та дітьми.

Описуючи тип сімейного виховання, психологи приймають вивчення ставлення та виховної позиції батьків до своїх дітей, яких, згідно з психологічною теорією, можна виділити два типи: оптимальні та неоптимальні. До першої належать параметри адекватності, гнучкості та прогностичності [2]. Адекватність батьківської позиції проявляється в здатності батьків бачити та розуміти особистість своєї дитини, помічати те, що відбувається в душевному світі дитини. Гнучкістю вважається здатність змінювати вплив на дитину згідно до умов життя. Прогностичності позиції батьків визначає слідування дитини за матір'ю або батьком: стиль спілкування батьків повинен передувати появі нових психічних і особистісних якостей дитини, а не навпаки. Неоптимальна батьківська позиція виражається в деструктивному характері спілкування батьків і дітей, що виражається у призначенні дітям неадекватних соціальних ролей [11].

Сімейне виховання – це «керована система взаємовідносин батьків і дітей, у якій, як правило, провідну роль відіграють батьки» [18, 49]. Стосунки з дітьми в одному випадку сприяють гармонійному розвитку психіки та

особистісних характеристик дитини, а в другому заважають формуванню нормальної поведінки у дітей і в більшості випадків призводять до асоціальної поведінки [13].

О. Власова підкреслює, що в процесі виховання дітей у сім'ї саме батьки є зразками для наслідування поведінки, їх співпраця має більш постійний характер, діти несвідомо засвоюють правила у стосунках, які не часто відповідають суспільно схваленим нормам, наслідують і копіюють позитивні і негативні поведінкові патерни [6]. Порушення норм виховної співпраці в сім'ї приводить до переходу сім'ї до дисфункціонального типу і сприяє виникненню багатьох психологічних і соціальних проблем у дітей. Це ускладнює процес соціалізації та подальшого розвитку дітей.

Праця фахівця по роботі з сім'єю (соціального працівника, психолога, соціального педагога, юриста та ін.) бере свій початок з дослідження наслідків впливу сім'ї на дитину, що сприятиме вибору більш ефективних і доцільних методів комунікації з дітьми та нормалізації сімейних стосунків між членами родини [2]. Головний фактор, що впливає на ефективну роботу фахівця з сім'ями, є його вміння бачити та характеризувати типи поведінки батьків. Типи батьківської поведінки детально розглянуті в роботах таких вчених як: А. Вавілова [4], О. Власова [6], В. Поліщук [24], М. Савчин [28], О. Сергеєнкова [29], Р. Федоренко [32] тощо.

Особливою проблемою в роботі фахівця з сім'ями є те, що в тій самій сім'ї (мова йде про тип сім'ї) можуть бути різні стилі взаємодії та поведінки батьків. Немає чіткої позиції ні у визначенні стилю поведінки батьків, ні в тлумаченні цього терміну. В наукових роботах їх визначають купу. Це не тільки ускладнює вибір і використання діагностичних засобів для виявлення стилів поведінки, але й ускладнює пошук шляхів роботи спеціалістів із такими родинами.

Наприклад, О. Сергеєнкова [29], опираючись на праці інших вчених, визначає такі види батьківської поведінки в сім'ї, як: пояснення; компроміс; автономія; суворість; доброзичливість (співчуття); батьки обережно і вразливо

реагують на зміни в стані дитини; ситуативність; залежність; психологи тощо. Автор описує їх і пропонує деякі варіанти поведінки батьків у взаємодії з дітьми. Наприклад, батько з суворою поведінкою, зазначає автор, діє переважно методами дирекції, примусу, нав'язуючи власну систему потреб, жорстко орієнтуючи дитину на шлях досягнення соціальних досягнень, часто перешкоджаючи ініціативі та активності дитина.

А такий тип поведінки комунікації між батьком та дитиною, як пояснення, згідно з трактуванням авторки, відрізняється тим, що батько постійно апелює до розуму дитини, думаючи, що дитина йому рівна і може зрозуміти такі звертання, не рідко «затискує» дитину своїми роз'ясненнями.

У тих випадках, коли в сім'ї переважає такий тип поведінки, як автономія, частіше за все, дитина має велику свободу у виборі та прийнятті рішень, їй не нав'язують рішення, їй дають змогу самостійно шукати свій шлях виходу із ситуації.

При компромісній поведінці, розв'язуючи проблему, батько пропонує дитині щось цікаве та гарне замість, того щоб дитина виконувала не гарну дію або ж пропонує розділити проблеми й обов'язки навпіл. Батько орієнтується на досягнення та сильні сторони дитини, розуміючи, чим можна відволікти дитину, на чому вона може зосередити свою увагу [29].

При такому типі поведінки як сприяючий, батьки щиро і глибоко співчують дитині в конфліктній ситуації, але не вживають конкретних заходів. Батьки з такою поведінкою часто обережно і вразливо реагують на зміни в самопочутті та настрої дитини.

При потураючій поведінці батьки часто готові на будь-які дії, навіть на шкоду собі, заради забезпечення психологічного та фізіологічного комфорту своїх дітей. Вони повністю зосереджені на дитині, звеличують її інтереси та потреби вище своїх власних і навіть вище інтересів всієї родини.

Що стосується ситуативної поведінки, батьки, як правило, приймають рішення, які відповідають ситуації, в якій вони опинилися. Загалом у них

немає чіткої стратегії виховання. Система батьківських вимог і виховних стратегій є гнучкою і нестабільною.

Щодо залежного типу поведінки, то він проявляється, коли батьки не достатньо впевнені в собі та своїх силах. Вони намагаються перекласти відповідальність на більш компетентне середовище за їх думкою, наприклад вчителі, науковці, вихователів.

Слід зазначити, що вивчення педагогічної та психологічної літератури у вихованні дітей займає дуже важливе місце. Тому, читання та збільшення запасу знань про батьківсько-дитячі стосунки має великий вплив на батьків, вони пробують підкреслити для себе важливі слова про «правильне» виховання власних дітей. Однак у деяких випадках це не завжди працює, тому тоді виявляється потрібна професійна допомога фахівця.

Видільна роль у науковій літературі [4; 17] присвячена вивченню стилів виховання у відносинах між батьками та дітьми. Нижче наведено деякі стилі виховання дітей в родині.

У деяких наукових публікаціях описано ще і такі стилі виховання, як демонстративний, потурально-поблажливий, педантично-підозрілий, жорстоко-авторитарний, умовляючий, непослідовний, відсторонено-байдужий, а також «кумир сім'ї» тощо [17]. Тепер коротко розглянемо ці сімейні стилі виховання. Зверніть увагу, що це не повний перелік стилів сімейного виховання, що існує. До того ж існує безліч змішаних стилів виховання.

Якщо в сім'ї панує потурально-поблажливий стиль виховання, то батьки доволі несерйозно реагують на поведінкові проблеми дитини та не надають належного значення діям дитини, часто думають щось на кшталт: «У їх віці ми були такими ж» [27, 151]. Батьки, які будують стосунки з навколишніми за принципом «моя дитина завжди права», стають агресивними до тих, хто вказує на неправильну поведінку їхньої дитини. Діти з таких сімей часто мають серйозні моральні вади, вони більш жорстокі, брехливі та дуже важко перевиховуються.

При демонстративному стилі виховання тато і матір часто скаржаться на власну дитину, говорять про її помилки та перебільшують небезпеку тих чи інших дій. Батьки з таким стилем виховання стверджують, що вони прикладають багато своїх зусиль, щоб виховати своїх дітей хорошими людьми, але, на жаль, це не приводить до бажаних результатів і дитина, мовляв «виростає злодієм» [32]. Демонстративний стиль виховання батьків може призвести до втрати у дітей почуття каяття за власні вчинки, втрати сором'язливості, втрати власного внутрішнього контролю над поведінкою, в дитини з'являються образи на дорослих і батьків.

Батьки з педантично-підозрілим стилем виховання не вірять і не довіряють своїм дітям і зазвичай ізолюють дитину від друзів, повністю контролюють її однолітків, а також контролюють вільний час дитини, його соціальне коло, його інтереси тощо.

Надмірне використання тілесних покарань характерне для жорстоко-авторитарного стилю виховання в сім'ї. Такий стиль взаємин часто спостерігається саме у батька (чоловіка), який намагаються жорстоко покарати своїх дітей з будь-якої причини, і на його думку це «найефективніший метод навчання» [31, с. 127]. Такі методи, як залякування та постійний страх до покарання, можуть зробити одних дітей сором'язливими, слабохарактерними та менш самостійними, тоді як інші можуть стати дуже озлобленими та дратівливими. А потім цей стиль проявляється в їх спілкуванні з однолітками та в дорослому житті.

Ще існує стиль, у якому батьки прагнуть завжди переконувати, пояснювати та не застосовувати навмисного фізичного впливу чи покарання на дитину, і це умовляючий стиль виховання. У цьому стилі батьки демонструють повну безсилість щодо своїх дітей, і діти в таких сім'ях не сприймають жодного впливу з боку батьків у свій бік [21].

Як зазначає Р. Федоренко [32], виховання як «сімейний кумир» виявляється здебільшого у виховання «пізніх дітей», коли батьки вже у більш дорослому віці або це одинока жінка і в них з'являється довгоочікувана

дитина. У таких випадках беззаперечно виконуються усі бажанки та забаганки дитини, що призводить до формування у неї крайнього егоцентризму та егоїзму, який першими чином проявляється по відношенню до самих же батьків.

Коли матері чи батькові не вистачає терпіння та самоконтролю, щоб реалізувати послідовні стратегії виховання в сім'ї, це каже про непослідовний сімейний стиль виховання [10]. У цьому випадку дитина відчуває сильні емоційні зміни під час взаємодії з батьками (покарання, ридання, образи, зворушливі та ніжні висловлювання тощо), що веде до втрати батьківського контролю над дитиною, особливо в юнацькому віці. Діти стають непередбачуваними й ігнорують думку старших.

Коли сім'я в змозі задовільнити основні психологічні потреби дитини, це називається психологічно комфортним стилем співпраці. Така сім'я гарантує дитині відчуття захищеності, безкорисливої любові та умови для особистісного зростання. Таким батьки вельми важливо не допускати серйозних помилок у спілкуванні з дітьми, бо тоді від цього страждають не лише самі батьки, а й діти стають жертвами виховної неспроможності дорослих.

Проаналізувавши науковий матеріал про батьківсько-дитячі стосунки у сім'ї та стилі виховання батьків, можна зробити висновок, що це розмаїття створює додаткові проблеми для роботи спеціалістів із сім'єю. Варіанти в поведінці батьків окреслює майбутній стиль поведінки дитини, мають великий вплив на соціалізацію дитини, визначають подальший напрямок розвитку дитини. Працюючи з різними батьками із забезпечених та незабезпечених сімей, фахівцям слід враховувати це та обирати діагностичні засоби, методи та способи залучення сім'ї відповідно до стилю виховання батьків.

1.3. Особливості емоційного благополуччя дитини молодшого шкільного віку

Коли діти переходять до школи, вони зазнають значних змін, які впливають на їхню особистість, характер й емоційне благополуччя. Змінюється емоційне поле, що сприяє зростанню різних психологічних реакцій. Однією з найважливіших показників психічного здоров'я дитини є емоційне благополуччя [30].

Характерним для емоційного благополуччя є: позитивна самооцінка, загальний емоційний стан у школі, задоволеність навчальним процесом, здатність досягати гарних результатів і переживати власний успіх, нормальне ставлення до контрольних і оцінювання знань, вдоволення стосунками з учителями та стосунками в межах шкільної групи, тобто взаємини поміж однокласниками [26].

Найважливішим сьогодні є розуміння всіма учасниками навчально-виховного процесу важливості розвитку емоційної компетентності у дитини. Без цього формування мобільної особистості, яка здатна до адаптації в суспільстві та має за ціль самореалізацію, прирівнюється майже нулю [19].

Період дитинства та навчання у школі відіграє вирішальну роль у формуванні таких навичок, тому необхідно мати достатню кількість різноманітних форм роботи з дітьми, які будуть спрямовані на розвиток емоційної сфери. Для цього, що педагоги, що і психологи мають віддавати перевагу активним способам діяльності. Тільки творчі завдання, ігрові моделювання ситуацій, вправи за допомогою елементів психосоціального тренінгу, надають учасникам можливість вивільнити власні емоції, відчуття причетності до спільної справи, настрої і створюють можливості для обміну досвідом, думками, ідеями та переживаннями [8].

У доволі швидко-напруженому темпі учбової діяльності необхідно передбачити такий тип групової діяльності, який супроводжувався б власним психологічним звільненням учителя і міг би навчити його навичок, які

спрямовані на емоційний розвиток дитини. Це сформувало б основне ставлення до партнера та вміння брати участь у його емоційному світі. Щоб досягти успіху в житті, сучасна людина повинна добре розбиратись у справах емоційного самопочуття. Емоційна обізнаність визначається вмінням проявляти свої емоції зрозумілим для інших способом, а також у вмінні розпізнавати емоційні прояви інших людей, сюди ж відноситься і вміння керувати власними емоціями та загальна стійкість особистості до стресу [4].

Емоційне благополуччя є однією з найважливіших якісних рис у житті людини та залежить від культурних та особистісних особливостей дитини, а також від роботи системи «мати-дитина» та «вчитель-учень». Емоційно здорові діти часто посміхаються, вони доброзичливі, вміють слухати інших, неконфліктні та мають гарне почуття гумору. Дуже часто більшість батьків приділяють значну увагу фізичному здоров'ю своєї дитини, але не усвідомлюють важливості зміцнення емоційного здоров'я (благополуччя) дитини. Необхідною умовою уникнення емоційної не благополучності є створення доброзичливої атмосфери, яка характеризується взаємною повагою та довірою серед учасників. Загалом на емоційне благополуччя молодших школярів має безліч факторів, таких як об'єктивні та суб'єктивні умови середовища, що визначаються індивідуальними особливостями дітей [29].

Молодші школярі, на відміну від дошкільнят, скромніше висловлюють свої емоції. Нова роль, яку він бере на себе, визначає завдання, в яких він зазнає різноманітних емоційних переживань. Досягнувши початкової школи, діти починають усвідомлювати сенс і результати своєї учбової діяльності. Учбова діяльність починає займати головне місце в житті молодших школярів. Для дітей стає вельми важливою оцінка від вчителя їх досягнень та помилок. Якщо рідні та близькі люди не виявляють емоційної підтримки, оцінювання може не викликати емоцій дитини та не сприяти формуванню позитивної навчальної мотивації. Н. С. Лейтес та П. М. Якобсон у своєму дослідженні виявили, що першокласники не здатні правильно зрозуміти прояви страху та гніву. Поглинання та розуміння емоцій формується шляхом наслідування

емоцій дорослих. Вкінці кінців, найголовнішим фактором, який визначає рівень розвитку дитини, є дорослий та його залученість в життя дитини [35].

Емоційна сфера молодшого школяра стає більш різноманітною в міру того, як він все більше пізнає навколишній світ. Від дорослих залежить правильне сприйняття дітьми життя та навколишньої дійсності. Для розвитку стабільної особистості дитини важливо налагодити дружнє спілкування з педагогом. Важливо показати дітям, що їм довіряють, їх люблять і підтримують. Також важливий позитивний контакт між учителем і батьками або особами, які їх замінюють. При гальмуванні опосередкованості дитини уражається її емоційна сфера, що призведе до затримки розвитку інтелектуальної сфери та не дозволить їй повноцінно реалізувати себе в різних видах діяльності [9].

Молодші школярі найбільш сприйнятливі до культури доброзичливості стосовно інших. Емоційні стосунки відіграють важливу роль в учбовому колективі дитини. Слід заохочувати учнів до участі в житті колективу та шкільних заходах, оскільки це формує в них почуття колективізму. Виконання домашніх завдань і спільна діяльність допомагають учням отримати найважливіший досвід співпраці. У молодшому шкільному віці діти прискіпливо виконують домашні завдання, що формує у них почуття відповідальності та відчуття придушення власних інтересів заради спільної мети групи. У колективі формуються такі почуття, як дружба, товарицькість, прихильність. Н. П. Анікєєва звернула увагу на наявність взаємозв'язку між емоційним кліматом у школярів і сприятливим емоційним розвитком дітей молодшої школи[15].

Емоції зазвичай спрямовані на певний об'єкт і пов'язані з вираженням ставлення до нього. Моральні почуття безпосередньо пов'язані з моральними цінностями, що також стосується соціальних, інтелектуальних, художніх та інших цінностей. Почуття провини виникає, коли існує конфлікт між ідеальним вчинком і цінностями суспільства щодо нього. Неможливо стверджувати про важливість або небажаність певної емоції щодо об'єкта, не

порівнюючи її з цінністю об'єкта. Наприклад, радість від перемоги однолітки вважається позитивною реакцією, а радість від невдачі однолітки — негативною.

Оскільки емоції спрямовані на цінності та пов'язані з їх реалізацією, їх можна організувати відповідно до вираження цінностей. Можна виділити такі групи емоцій: інтелектуальні, моральні, естетичні, релігійні, соціальні, фізіологічні. Однак емоції включають не тільки зміст, а й якість (наприклад, радість, смуток, гнів тощо) залежно від спрямованості об'єкта. Л. С. Виготський казав: «Можна не тільки талановито думати, а можна і відчувати себе талановитим. Емоційний аспект особистості не менш важливий, ніж інші аспекти, і такий же важливий для освіти, як розум і воля людини». Тому емоції не лише формують системи цінностей, а й стають суб'єктами ціннісних відносин [18].

А. Маслоу у своїй ієрархії людських потреб наголошував на потребі безпеки та підтримки батьків з раннього віку. Це захист від страху, захист від гніву і болю. Задоволення потреби в безпеці є важливою умовою задоволення потреби другого рівня: потреби в розвитку. Відчуття безпеки створюється через турботу, підтримку та прояв любові до дитини [25].

У сімейній психології акцент часто зміщується на емоційні переживання дитини при спілкуванні з дорослими. Спочатку матір вважалася джерелом стимуляції, що забезпечує сенсорні потреби [9]. М. І. Лісіна та її прихильники ототожнювали потребу в спілкуванні як потребу в незалежності. Це формується у дітей, коли дорослі виражають свої емоційні установки у відповідь на потребу в емоційній взаємодії, це перший етап спілкування – ситуативно-особистісний [43].

У сучасній психології сімейного віку наймолодшим шкільним віком часто вважають дітей від 6-7 до 10-11 років (1-4 класи). За Д. Б. Ельконіна, цей етап є четвертим після дитинства (0-1 рік), раннього дитинства (1-3 роки) і дошкільного дитинства (3-6 років). У своїх дослідженнях він наголошував

на домінуванні оперативно-технічної сфери, динамічному розвитку пізнавальної діяльності та опануванні правилами навчальної діяльності [36].

Перехід до систематичного навчання сприяє розвитку активного інтересу до навколишньої дійсності, опануванні новими знаннями та вміннями. Діти поступово опановують психічні процеси, вчаться керувати сприйняттям, уявою, пам'яттю та увагою. Молодші школярі краще запам'ятовують певну інформацію, людей, події та предмети, ніж визначення, пояснення та описи. Вони схильні запам'ятовувати механічно, не усвідомлюючи семантичних зв'язків [3].

Діти в цьому віці сприймають себе як неповторну особистість і прагнуть до самовдосконалення, що відображається на стосунках з однолітками. Діти спочатку намагаються бути прийнятими в цій групі і поводитися за її правилами. Тоді з'являється потреба в лідерстві та суперництві. У дітей формується вміння дружити, знаходити спільну мову [28].

Діти, які намагаються уникнути невдачі, поведуться зовсім інакше. Їх мета – просто уникнути невдачі, а не досягти успіху. Тому їхні дії підпорядковані цій меті. Дитина стає надзвичайно тривожною, боїться критики і не має надії на успіх. У цій ситуації він не відчуває ніякого задоволення від діяльності, навпаки, відчуває емоційне напруження в негативному ключі [42].

Для збереження здоров'я їх емоційного благополуччя необхідно впроваджувати принципи, форми та методи виховання і навчання для збереження здоров'я [20].

Під час формування правильного емоційного благополуччя відрізнити емоційні стани до цінностей. Необхідно виховувати та розвивати емоційну культуру, що враховує різноманіття переживань, мистецтво наповнювати свої емоції та виявляти емпатію до інших [40].

Л. В. Тарабікіна підкреслює, що емоційне благополуччя дозволяє підтримувати стійке емоційне ставлення до себе і світу в цілому, мистецтво трансформації негативних емоцій у позитивні переживання. Дітей необхідно

вчити долати труднощі, трансформувати негативні емоції та зберігати стійку життєву позицію [2].

1.4. Загальна характеристика процесу соціалізації

Соціалізація – як міждисциплінарне поняття, несе в собі досить важке, складне та комплексне соціальне явище. Для того, щоб вивчити та зрозуміти проблеми соціалізації особистості дітей, необхідно розглянути це поняття також і з інших ракурсів. Більшість словників визначають соціалізацію як:

1. В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка «соціалізація – це процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. Соціалізація передбачає взаємодію людини з соціальним оточенням, яке впливає на формування її певних соціальних якостей та рис, на активне засвоєння й відтворення нею системи суспільних зв'язків» [9, с. 314];

2. У «Словнику іншомовних соціокультурних термінів» соціалізація визначається як – (від лат. *socialis* – суспільний) процес засвоєння людським індивідом певної системи знань, норм та цінностей, який дозволяє йому функціонувати як повноправний член суспільства [10];

3. А «Великий тлумачний словник сучасної мови» трактує поняття соціалізація, таким чином – процес засвоєння людиною певної системи знань, норм і цінностей, які дозволяють їй функціонувати як повноправний член суспільства; включає як цілеспрямований валив на особистість (виховання) [11];

Процес соціалізації є найважливішим багатограним явищем людського життя. Під час процесу соціалізації відбувається формування майбутнього покоління під дією таких факторів, як сім'я, засоби масової інформації, медіа та громадські організації, позашкільні гуртки [35].

Соціалізація визнається як складний і багаторівневий процес засвоєння індивідом протягом життя соціокультурних цінностей суспільства, до якого він належить; засвоєння та розвиток соціального та культурного досвіду індивідів; розвиток особистості, навчання та засвоєння індивідами цінностей, норм, установок і моделей поведінки, характерних для певного суспільства, соціальної спільноти чи групи; свою участь у суспільній практиці, набуття соціальних якостей, набуття соціального досвіду, усвідомлення своєї природи через виконання конкретних ролей у практичній діяльності господарській тощо. [4].

Спільним для всіх підходів є розгляд соціалізації як механізму, за допомогою якого індивід протягом життя набуває соціального досвіду. Автором даного терміну є американський соціолог Ф. Г. Гіддінгс, який у своїй книзі «Теорія соціалізації» 1887 року дав йому значення, ближче до сучасного, а саме «розвиток соціальної природи або особистості».

У середині ХХ ст. соціалізація розвинулася в незалежну міждисциплінарну галузь дослідження. На рівні наукового пізнання соціалізацію та її окремі аспекти досліджують філософи, етнографи, соціологи, психологи, кримінологи та представники інших наук.

Багаторівневий процес соціалізації передбачає як біологічні передумови (філогенез), так і входження індивіда в соціальне середовище через активні взаємодії індивіда з навколишнім соціальним світом (онтогенез). У процесі цієї взаємодії відбувається соціальне усвідомлення, соціальна комунікація, набуття практичних навичок, активна перебудова навколишнього середовища [5].

Отже, соціалізація – це складний процес на біологічному, психологічному та соціальному рівнях, у якому, з одного боку, потреби особистості адаптуються до потреб суспільства. Адаптація не пасивна і не веде до конформності, а навпаки активна, при якій індивіди добровільно і творчо конструюють свої ролі в суспільстві, розвиваючи та вдосконалюючи свою людяність на рівні генетичної пам'яті. А суспільство формує морально-

поведінкові норми, відповідні форми відносин між людьми в соціальному середовищі [6, 7, 21].

Процес соціалізації можна розділити на окремі етапи. Кожен із них характеризується формуванням, визнанням і перетворенням нових потреб у систему цінностей. Нові потреби відіграють провідну роль на етапі їх розвитку. Існує сім основних етапів соціалізації:

Перший етап соціалізації полягає у сприйнятті індивідом соціальної інформації лише на рівні відчуттів, емоцій, знань, умінь, навичок.

Другий етап соціалізації це вже більш інтуїтивне співвіднесення отриманої інформації з генетично закладеним кодом, власним соціальним досвідом і подальше формування власного ставлення до нього. На цій стадії соціалізації першочергове значення має глибокий досвід дитини щодо суперечливих установок, які вона отримує в сім'ї та середовищі однолітків із.

Третій етап соціалізації – це процес вироблення установок на прийняття або відхилення отриманої інформації. Фактори, які впливають на цей етап, це речі, якими займається дитина і які певним чином її захоплюють.

Четвертий етап – формування цінностей і встановлення моделей поведінки. Ідеали є основним фактором, що сприяє позитивному результату цієї фази.

Основа п'ятого етапу – дія, логічна система дій. В одних випадках після надходження інформації відразу ж слідує дії типу «вибухової реакції», і лише потім пропрацьовує 2-4 етап, а в інших, лише в результаті багаторазового повторення окремих впливів ззовні, минаючи етапи узагальнення та закріплення.

На шостому етапі формуються норми поведінки та стереотипи. Цей процес відбувається в будь-якому віці, але є відмінності в якості засвоєння.

Сьомий етап відбувається в розумінні та оцінці власної соціальної діяльності.

Як висновок можна сказати, що соціалізація, як поступовий процес, протікає в свідомості та поведінці дітей через безліч паралелей щодо кожної

отриманої інформації, до того ж, досягаючи свого логічного кінця, самооцінки, на одному з етапів життя, даний процес починає повторюватись, але вже на новому більш якісному рівні [9, 10].

Соціалізація виконує основні функції індивідуального та соціального розвитку. Наприклад:

- нормативні та регулятивні функції, що формують і регулюють життя людей в суспільстві через вплив спеціальних соціальних інститутів, що визначають спосіб життя конкретного суспільства в тимчасових обставинах;
- функція особистісної трансформації, яка формує індивідуальність людей через формування їх потреб та мотиваційної сфери, ідеалів і установок у системі соціальних відносин;
- ціннісно-орієнтаційні функції, що формують систему цінностей, що визначають спосіб життя людини;
- система комунікативно-інформаційна, допомагає людині сформувати стосунки з іншими людьми, групами людей, насичує людину інформацією з метою формування стилю життя;
- прокреативна функція, що створює бажання поводитися певним чином;
- творча функція, під час якої виникає бажання щось створити, знайти вихід із нестандартної ситуації, відкрити та змінити навколишній світ;
- компенсаторні функції, які компенсують відсутність необхідних людині фізичних, психічних та інтелектуальних характеристик і якостей [48].

Функції соціалізації розкривають і визначають процес розвитку особистості та суспільства. Функції контролюють діяльність індивіда і визначають більш перспективний шлях розвитку особистості. При реалізації в комплексі, функції висувають можливість особистості проявити себе у сфері діяльності.

Також необхідно враховувати різноманітні рівні соціалізації. Процес соціалізації особистості відбувається на трьох головних рівнях:

1. Біологічний рівень – зв'язок організму людини з навколишнім середовищем. Людина, як і всі рослини й тварини, є частиною Всесвіту. Людина піддається впливу погоди, фаз місяця та інших природних явищ.

2. Психологічний рівень – у процесі соціалізації виділяються дві сторони особистості як суб'єкта та об'єкта суспільних відносин. Під суб'єктом розуміють активний початок особистості, процес активної дії на себе та на навколишнє середовище. Отже, процес соціалізації людини здебільшого постає в результаті двох процесів. Перший визначається власною діяльністю людини, а другий – логікою розвитку зовнішніх проблемних ситуацій, пов'язаних з людиною.

3. Соціально-педагогічний рівень відноситься до особистості у вигляді соціальних інститутів і окремих груп, коли дитина шукає нові соціальні ролі, вибирає соціальний стиль поведінки та суспільство диктує йому свій соціальний порядок і зв'язок із суспільством.

Рівні соціалізації розкривають основи людської особистості, вплив соціальних інститутів на її формування, визначаючи особистість як об'єкт і суб'єкт впливу на себе і суспільство. Приєднання у вищезгадані рівні визначає просторово-часову безперервність процесу соціалізації протягом життя людини [12].

Оскільки соціальне середовище є явищем динамічним, то в результаті соціалізації в ході соціального життя все більше набуваються нові якості через встановлення нових зв'язків і відносин з іншими людьми, спільнотами та системами.

Безпорадність дитини, її залежність від оточення, свідчить про те, що процес її соціалізації відбувається з чисєюсь допомогою. Помічники в процесі дитячої соціалізації – це люди та організації. Їх називають агентами соціалізації.

Агенти соціалізації – це люди та інституції, відповідальні за передачу культурних норм і вивчення соціальних ролей. Вони діляться на:

1) Основні агенти соціалізації, такі як батьки, близькі та далекі родичі, друзі сім'ї, колеги, вчителі, тренери, лікарі;

2) Агенти вторинної соціалізації, такі як працівники адміністративних установ, таких як школи, університети, компанії, армія, поліція, церкви, держави, політичні партії, суди, телебачення та радіо. Оскільки соціалізація поділяється на два типи: первинну і вторинну, то агенти соціалізації також поділяються на первинні та вторинні.

Первинна соціалізація належить найближчому оточенню людини, яке в першу чергу включає сім'ю та друзів, тоді як вторинна соціалізація відноситься до опосередкованого або формального середовища і складається з впливу інститутів та установ. Роль первинної соціалізації відіграє велике значення на ранніх етапах життя, а вторинна соціалізація відіграє важливу роль на наступних (пізніших) етапах. Перший варіант соціалізації відбувається через людей, з якими ви пов'язані тісними особистими стосунками, а другий варіант відбувається через людей, з якими ви пов'язані офіційними діловими стосунками. Агенти вторинної соціалізації впливають у вузькому напрямку і виконують одну або дві функції, тоді як агенти первинної соціалізації є універсальними та виконують багато різних функцій [49, 53].

Умовно кажучи, процес соціалізації людини у взаємодії з різними факторами та агентами відбувається за допомогою кількох механізмів. Існує багато різних підходів до вивчення «механізмів» соціалізації. Наприклад, французький соціальний психолог Габріель Тард – головним вважав наслідування. Американський вчений Урі Бронфенбреннер розглядає механізм соціалізації як поступове взаємне пристосування (адаптивність) між дедалі більш активною людиною та мінливими умовами, в яких вона живе. А. В. Петровський розглядає поступову варіацію етапів адаптації, індивідуалізації та інтеграції у світ, як механізм соціалізації. Зробивши висновки з наявних даних, А.В. Мудрик виділяє декілька загальних механізмів соціалізації, які необхідно враховувати та частково використовувати у процесі

виховання особистості на різних вікових етапах [29]. До таких механізмів, психологічним та соціальним, можна віднести:

- Імпринтинг, тобто фіксація за людиною на рівні рецепторів і підсвідомості характеристик, які впливають на значущий для неї об'єкт. Імпринтинг в основному виникає в дитинстві. Однак на більш пізніх етапах можуть відобразитися зображення та емоції;
- Екзистенційний тиск, мова йдеться про оволодіння мовою і неусвідомлене засвоєння соціальних норм поведінки, необхідних у процесі взаємодії з важливими людьми;
- Наслідування прикладу або зразка. У даному випадку це один зі способів добровільного, а часто й мимовільного засвоєння людиною соціального досвіду;
- Ідентифікація, тобто процес несвідомого ототожнення людини з іншою людиною, групою чи іншим чином;
- Рефлексія – це внутрішній діалог, у якому людина розглядає, оцінює, приймає або відкидає певні цінності, притаманні соціальним інститутам, сім'ї, одноліткам, клієнтам, значущим людям тощо. Рефлексія може бути внутрішнім діалогом багатьох видів: між різними «я», з реальними чи вигаданими людьми тощо [3, 12].

А також розглянемо такі механізми, як:

Традиційний, тобто засвоєння людиною норм, стандартів поведінки, поглядів, стереотипів, характерних для її родини та найближчого оточення. Цей процес часто відбувається на несвідомому рівні з використанням інтуїтивного та некритичного усвідомлення моделей, що домінують. Ефективність традиційних механізмів стає дуже очевидною, коли людина знає, «як це робити», «коли це робити», але це знання суперечить традиціям її середовища.

Інституційний працює в процесі взаємодії людини з інститутами суспільства та різноманітними організаціями, які спеціально створені для

соціалізації та виконують функції соціалізування в процесі реалізації, крім своїх основних функцій.

Стилізований механізм соціалізації, що діє в межах конкретної субкультури. Під субкультурою розуміють сукупність моральних, психологічних характеристик і поведінкових проявів, характерних для людей певного віку або певного професійного чи культурного класу, які в сукупності створюють певний стиль поведінки та мислення даної вікової, кар'єрної або соціальної групи.

Механізми міжособистісної соціалізації діють під час взаємодії людини з суб'єктивно значущими людьми. Важливими для нього можуть бути батьки, будь-який поважний дорослий, друг своєї чи протилежної статі.

Соціалізація людини відбувається за допомогою всіх перерахованих вище механізмів. Проте співвідношення ролей у механізмах соціалізації відрізняються для конкретних людей, різних статей і соціокультурних груп, і ці відмінності можуть бути дуже важливими.

З цього випливає, що соціалізація як поступовий процес у свідомості та поведінці дитини відбувається багатьма паралельними шляхами щодо всієї соціально отриманої інформації, і що на певному етапі життя цей процес може повторюватись. Функція соціалізації розкриває і визначає процес розвитку особистості і суспільства. Функції контролюють діяльність індивіда і визначають більш перспективний шлях розвитку особистості. При реалізації в комплексі особистості мають можливість проявити себе у сфері діяльності. Включення рівнів (біологічного, психологічного, соціально-педагогічного) визначає просторово-часову безперервність процесу соціалізації протягом усього життя людини.

1.5. Особливості соціалізації дітей молодшого шкільного віку

Молодший шкільний вік належать до періоду від 6-7 років до 9-11 років і визначається найважливішою ситуацією в житті дитини: вступом до школи. У школі виникне нова структура стосунків. Система «дитина-дорослий» поділяється на «дитина-вчитель» і «дитина-батьки». Відносини «дитина-вчитель» функціонують для дитини як відносини «дитина-суспільство» і починають визначати стосунки між дитиною та батьками та стосунки дитини з іншими людьми [49].

Початок цього періоду бере свій початок у кризі 6-7 років, коли дитина поєднує в собі ознаки раннього дитинства з характеристиками школяра.

Нові умови суспільного розвитку вимагають особливої виховної діяльності дітей. Коли дитина вступає до школи, самої навчальної діяльності немає, але вона повинна бути сформована у вигляді навчальних навичок. Основна складність такого навчання полягає в тому, що мотивація дітей до школи не залежить від змісту діяльності, яку вони повинні виконувати в школі. Учбова діяльність здійснюється протягом усіх років навчання, але лише тепер, коли вона складена і оформлена, вона відіграє провідну роль [1,13,45].

Освітня діяльність – це така діяльність, яка повертає дітей до самих себе, і їм потрібно обміркувати й оцінити, «чим вони були» і «чим вони стали». Всі види діяльності сприяють розвитку пізнавальних сфер.

Основним видом уваги на початку навчання є мимовільна увага, а в початковій школі відбувається процес формування довільної уваги взагалі і довільної уваги зокрема. Проте довільна увага ще нестійка, оскільки ще не має внутрішнього засобу саморегуляції. Ця нестійкість проявляється у слабкій здатності до розподілу уваги, легкому відволіканні, швидкій стомлюваності, переключенні уваги з одного об'єкта на інший [13,46].

У початковій школі мислення стає пануючою функцією. Перехід від наочно-образного мислення до словесно-логічного, намічений у дошкільному

віці, завершується. Образне мислення стає все менш потрібним у навчальній діяльності [2].

Для більшості дітей існує відносний баланс між різними способами мислення. Важливою умовою формування теоретичного мислення є формування наукових понять. Теоретичне мислення дозволяє учням розв'язувати задачі, зосереджуючись на внутрішніх, суттєво важливих властивостях і відношеннях об'єктів, а не на їх зовнішніх, наочних ознаках і відношеннях. Розвиток теоретичного мислення залежить від того, чого і як навчають дитину, тобто від типу навчання [14].

Сприйняття недостатньо диференційовано. Щоб учні могли більш детально аналізувати властивості об'єктів, вчителі повинні навчити учнів виконувати та спостерігати за спеціальними завданнями. Якщо для дитини дошкільного віку характерне аналітичне сприйняття, то наприкінці молодшого шкільного віку при належному навчанні з'являється синтетичне сприйняття. Розвиток інтелекту дає можливість встановлювати зв'язки між елементами, що сприймаються [50].

Пам'ять розвивається у двох напрямках: довільному і свідомому. Діти несвідомо запам'ятовують більш захопливий матеріал, поданий в ігровій формі та пов'язаний з яскравою наочністю. Проте, на відміну від дітей дошкільного віку, вони здатні конкретно і довільно запам'ятовувати матеріал, який їх цікавить. Навчання на основі спонтанної пам'яті з кожним роком зростає [43].

Уява також проходить у своєму розвитку дві стадії. На першому етапі відтворюване зображення характеризує об'єкт, деталі погано пропрацьовані, рух повільний, це репродуктивна уява. Другий етап характеризується широкою обробкою візуального матеріалу і створенням нових образів, це вже продуктивна уява [30,49].

Мова є одним із найважливіших психічних процесів учнів молодшого шкільного віку. Однією з функцій мови є спілкування. Мова учнів молодшого

шкільного віку різна за ступенем довільності, складності та планованості [17,27].

Таким чином, можна взяти до уваги найважливіші нові досягнення молодшого шкільного віку в пізнавальній сфері:

- 1) Розвиток якісно нового рівня саморегуляції поведінки і діяльності, в тому числі «внутрішньої», психічної;
- 2) Рефлексія, аналіз і внутрішнє планування дій;
- 3) Розвиток пізнавального ставлення до дійсності

На думку А. Н. Леонтьєва, головним центром особистості є сфера мотивації. Серед соціальних мотивів навчання чи не найважливішою є мотивація досягнення хороших оцінок. Для учнівської молоді хороші оцінки є джерелом додаткової мотивації, запорукою душевного благополуччя та приводом для гордості.

Внутрішня мотивація:

1) *Пізнавальна мотивація* – це мотивація, пов'язана зі змістом або структурними особливостями самої навчальної діяльності. Наприклад, бажання отримати знання, бажання навчитися самостійно здобувати знання.

2) *Соціальна мотивація* – це мотивація, пов'язана з факторами, що впливають на мотивацію учня, але не пов'язана з навчальною діяльністю, тобто бажанням стати освіченою людиною і бути корисним суспільству, бажанням завоювати схвалення високопоставлених товаришів, здобути успіх і славу, бажання навчитися спілкуватися з навколишніми людьми та однокласниками. У початковій школі часто переважає прагнення до досягнення. Діти з високою академічною здібністю мають сильну мотивацію до успіху – бажання отримувати хороші оцінки, правильно виконувати завдання та досягати бажаних результатів. Мотивація уникати невдачі. Діти намагаються уникати негативних оцінок і наслідків, пов'язаних з поганими оцінками, таких як невдоволення вчителя та заборони батьків [31,33].

Зовнішня мотивація – це бажання отримати хороші оцінки, за матеріальну винагороду, тобто головне не отримання знань, а якась винагорода.

У цьому віці активно розвивається впевненість у собі. Розвиток навчальної мотивації залежить від оцінки, на основі якої можуть виникнути важкі переживання та шкільна дезадаптація. Академічна оцінка безпосередньо впливає і на формування самооцінки [8].

Оцінка успішності є оцінкою загальної особистості і визначає соціальний статус дитини. У відмінників і деяких дітей з хорошими оцінками підвищується рівень самооцінки до завищеної. Для невстигаючих або надзвичайно слабких учнів систематичні невдачі та зниження успішності знижують їхню впевненість у собі та своїх здібностях.

Для формування у дітей адекватної самооцінки та почуття компетентності необхідно створити на уроці атмосферу психологічного комфорту та підтримки. Викладачі з високою професійною компетентністю не лише прагнуть змістовно оцінити роботу студентів [52].

За результатами самооцінки також формується і рівень домагань, тобто рівень досягнень, в межах свої повноважень та сил. Чим адекватніший рівень самооцінки, тим адекватніший рівень домагань [31].

Соціальна компетентність – це здатність формувати комунікативні стосунки з іншими людьми. Бажання встановити контакт визначається потребами, мотивами, певним ставленням до майбутнього партнера по спілкуванню та наявністю самооцінки. Здатність формувати комунікативні відносини вимагає вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях і справлятися з ними [30].

Виходячи з визначення соціальної компетентності, необхідно розрізнити: галузі знань (мовні та соціальні); сфери компетенції (лінгвістичні та соціальні); області навичок і особистісні характеристики.

Уміння працювати з власними повідомленнями, вміння привернути увагу співрозмовника, здатність надати допомогу, вміння слухати

співрозмовника та виявляти інтерес до того, що він хоче сказати – можна віднести до соціальної сфери вмінь.

Соціальна впевненість як якість характеру проявляється у сфері взаємодії дітей з іншими людьми. Ефективність взаємодії залежить від соціальних умінь і соціальних навичок, які забезпечують дитині можливість вибору прийнятних для її особистості типів поведінки для самоствердження та творчого самовираження.

Створення середовища в класі, яке підвищує ефективність взаємодії дітей з однолітками, може допомогти дітям розвинути впевненість у собі та навички спілкування з іншими людьми.

Соціальна компетентність демонструє вікову динаміку та вікову специфіку. Оскільки формування компонентів соціальної компетентності залежить від вікових закономірностей розвитку, навчальних потреб (мотивації), завдань вікового періоду, слід враховувати такі моменти, як:

- Психологічні особливості учнів цієї вікової категорії;
- Особливості формування комунікативних та соціальних навичок окремих типів особистості;
- Темпи особистісного зростання;
- Структура комунікативних умінь дітей, зокрема: наявність як позитивного, так і негативного досвіду спілкування. Наявність або відсутність мотивації до спілкування (соціальна або комунікативна зрілість);
- Можливість спиратися на знання та вміння, набуті в процесі вивчення інших предметів (українська мова, література, риторика, історія тощо).

У молодшому шкільному віці розвивається не тільки саморефлексія і співвіднесення власних дій із загальнолюдськими нормами, а й рефлексія, яка полягає в здатності дитини бачити себе очима інших. Було виявлено, що у міру дорослішання діти стають більш критичними і можуть переходити від конкретної, ситуативної самооцінки, до більш соціальної самооцінки. Тому найважливішими новинками цього віку в особистісній сфері можна назвати:

- Поява орієнтації на групу однолітків;
- Виникнення саморегуляції поведінки на основі самооцінки.

Дві самостійні підструктури: структура міжособистісних стосунків і стосунків між хлопцями та дівчатами. Сучасне суспільство характеризується зміною ціннісних і моральних орієнтацій у сфері гендерних відносин, стираються межі між жіночими та чоловічими соціальними ролями, відзначається вплив негативного інформаційного фону, що призвело до того, що дівчата виявляють більшу агресивність і підвищена тривожність у хлопців [18].

Гендерна соціалізація в школі – це процес, який впливає на освітню систему хлопчиків і дівчаток таким чином, щоб засвоїти прийняті гендерні норми, цінності та моделі поведінки чоловіків і жінок у цьому соціокультурному середовищі. Поширення культурно-гендерних норм у навчанні виконує роль окремого соціального замовлення на «створення соціально-рольових позицій», однак Г. М. Бреслав і Б. І. Хасан, пояснюють: «Засвоєння соціального досвіду може бути самоціллю або відправною точкою для розвитку». Спрямованість на жорсткий контроль традиційних стереотипів означає, що ті можливості які не відповідають стандарту чоловічих і жіночих, буду придушуватись і це призводить до збільшення кількості так званих «латентних жертв» соціалізації. Ними стають люди, які не вписуються в загальноприйняті норми, але їх змушує дотримуватися цих норм освітня система. Цей тип соціалізації можна описати як гендерно нечутливий.

А от гендерно-чутлива соціалізація – включає у себе розвиток особистісних талантів і здібностей, хлопчиків та дівчаток, у тому числі тих, які приписуються особам протилежної статі.

Вплив школи на формування гендерних поглядів учнів настільки сильний, і пояснюється він тим, що діти та підлітки більшу частину свого часу проводять саме в навчальному закладі. Під час навчання в навчальних закладах учні можуть або закріпити, або позбутися традиційних (патріархальних) стереотипів, засвоєних від батьків та ЗМІ.

Переваги дівчат у мовній діяльності та хлопчиків у абстрактно-маніпулятивних здібностях починають проявлятися близько 11 років. Формування головних структур характеру, зокрема і «Я-образу», також мають гендерну помітку. Дівчата виявляють більше ознак зрілості, ніж хлопчики. «Я-образ» хлопчика порівнюється до «Я-образу» дівчинки, яка не такого ж віку, а на два роки молодша. Відмінності проявляються і в структурі автобіографічного опису: хлопці частіше пишуть про свої інтереси та хобі, а дівчата – про стосунки з протилежною статтю, проблеми з родиною та родичами.

Попри те, що питання гендерної ідентичності є відносно новим, у цій галузі існує багато експериментальних і теоретичних досліджень (Ш. Берн, А. Іглі, К. Б'єрквіст, К. Дюкс, Д. Фаррінгтон, К. Уест, Л. В. Попова, Є. А. Зравомислова, А. А. Темкіна та ін. [16]).

Нині існує багато теорій і концепцій щодо формування гендерної ідентичності. Наприклад, теорія соціалізації гендерної ролі, яка використовує соціальну модель нормальної гендерної ідентичності (Р. В. Коннелл, Дж. Стейсі та Б. Том); теорія про те, що формування гендерних стереотипів залежить від загального інтелектуального розвитку дитини (Л. Колберг, І. С. Конн); теорія, яка визначає гендерну ідентичність у дітей шляхом заохочення маскуліної поведінки у хлопчиків і фемініної поведінки у дівчат (Я. Л. Коломінський, М. Мелтсас), теорії формування психічної статі особистості (В. С. Агєєв, Т. А. Рєпіна, Ю. Тайфел, Дж. Тернер, В. А. Ядров та ін.).

Більшість згаданих авторів розглядають гендерну ідентичність як одну з підструктур особистісної ідентичності. Гендерна ідентичність – це сукупність соціальних і культурних зразків, моделей, норм і правил поведінки, включаючи рольові аспекти, а також образ людини в цілому [38].

Роль сім'ї в успішній соціалізації дітей молодшого шкільного віку відзначалася в усіх історично сформованих виховних системах (Я. А. Каменський, К. Д. Ушинський, П. Ф. Каптерев та ін.).

Особливості соціалізації дитини з малого віку (раннього) залежно від умов проживання, традицій та звичаї пояснюється в останніх роботах Г. Н. Волкова, Н. Д. Нікандрова, Е. Н. Шиялова, Р. М. Гранкінової та ін.

Сучасні наукова діяльність розглядає роль сім'ї в успішній соціалізації, як взаємність всіх соціальних процесів, завдяки яким особистість запам'ятовує та відтворює конкретну систему знань, норми, цінності, які допомагають йому існувати як повноправний член суспільства. Показниками успішної соціалізації в молодшому шкільному віці є прояв таких якостей, як самостійність, ініціативність, працьовитість, впевненість у собі, певний рівень відповідальності. Почуття відповідальності в початковій школі вважається найважливішим критерієм переходу від соціальної реактивності (адекватних реакцій, обмежених конкретними ситуаціями) до соціально активної поведінки. У цьому віці з'являється можливість самостійно врегульовувати свою поведінку на основі набутих знань і правил поведінки. Спостерігаються наполегливі спроби придушити власні бажання всупереч вимогам дорослих і підпорядкувати поведінку встановленим соціальним нормам поведінки (Л. І. Божович, А. Н. Леонтьєв та ін.) [47].

Соціалізація сім'ї залежить від стосунків усередині сім'ї, авторитету і влади батьків, структури сім'ї. На сучасний стан сім'ї впливають всілякі зміни в суспільстві. У сім'ї дитина засвоює норми стосунків і вбирає все позитивне і негативне, що відбувається в рамках його сім'ї. Сім'я формує особистість дітей, виконуючи свої соціальні ролі [28].

Результатом соціалізації є соціальна зрілість підростаючої людини, тобто накопичення в собі соціально-людських якостей.

Отже, для визначення ефективності процесу соціалізації учнів молодшого шкільного віку можна назвати такі групи критеріїв:

- Соціальна адаптованість. Вона забезпечує активну адаптацію дитини до умов соціального середовища, оптимальну інтеграцію в нові зміни чи зміни, мотивацію до досягнення цілей;

- Соціальна автономія, яка дозволяє реалізувати різні установки, стабільність у поведінці та стосунках;
- Громадська діяльність. Вона сприймається як реалізована підготовка соціальних процесів у сфері суспільних відносин, спрямованих на соціально значущі зміни середовища, творчість, самостійність, ефективність дій.

Можна зробити висновок, що соціалізація молодших школярів – це процес набуття досвіду соціальних взаємин та опановування нових соціальних ролей, які відбуваються у сфері діяльності. Спілкування та самопізнання шляхом пізнання, засвоєння, збагачення та передачі дитині досвіду соціальної взаємодії між дітьми та дорослими. Водночас готовність дитини до соціальної поведінки формується в процесі соціалізації.

Висновки до розділу 1

У першому розділі були розглянуті та проаналізовані результати деяких найбільш відомих та важливих теоретичних, а також експериментальних робіт на тему соціалізації дітей молодшого шкільного віку. Отримані знання дозволили більш глибоко зрозуміти, як обраний батьками стиль виховання впливає на рівень соціалізації у молодшого школяра. Було розглянуто поняття сім'ї в різних психологічних концепціях, досліджено різноманіття батьківських стилів виховання та установки, особливості емоційного благополуччя дитини, також було проаналізовано соціалізацію як психологічний термін та особливості соціалізації в дітей молодшого шкільного віку.

Теоретичне дослідження показало, що стиль виховання має значний вплив на соціалізацію дітей. Авторитарні стилі виховання, що характеризуються сильним контролем і низькою підтримкою, часто призводять до затримки соціального розвитку та низької самооцінки у дітей. Демократичний стиль виховання, що включає високий ступінь контролю та

підтримки, сприяє більш успішній соціалізації дитини та розвитку самостійності. З іншого боку, ліберальний стиль виховання характеризується низьким контролем і високою підтримкою, що може призвести до проблем із встановленням кордонів і слухняності.

Також в наслідок аналізу літературних джерел було виявлено, що сімейні взаємини та емоційне благополуччя дітей початкової школи мають вагомий вплив на рівень їх соціалізацію. Хороші та сприятливі сімейні стосунки, сформована емоційна атмосфера позитивно впливають на розвиток соціальних навичок та адаптацію дитини в суспільстві.

Подальше вивчення та дослідження цих аспектів є ключовим для розуміння психологічних та педагогічних аспектів розвитку дитини в молодшому шкільному віці. Це дослідження дозволяє поглибити загальну базу знань та виявити більшу кількість способів підтримки позитивного формування соціалізації в такому віковому періоді життя дітей. А також надає змогу зрозуміти, що батькам необхідно більш свідомо підходити до вибору стилю виховання своєї дитини та підтримувати позитивні взаємини в колі своєї сім'ї.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Організація та обґрунтування методик емпіричного дослідження

Згідно із завданнями та метою даної кваліфікаційної роботи, згідно гіпотезі дослідження, об'єкту та предмету дослідження мною було проведено емпіричне дослідження.

Мета емпіричної частини полягає у виявленні психологічних особливостей взаємозв'язку сімейних стилів виховання і відносин в сім'ї з рівнем соціалізації дітей молодшого шкільного віку.

Емпіричне дослідження зосереджено на вирішенні наступних завдань:

- Виявлення обраного стилю виховання серед батьків дітей молодшого шкільного віку;
- Виявлення здібності батьків розуміти відносини, що репрезентуються в емоціях, і керувати своєю емоційною сферою на основі прийняття рішень;
- Оцінка успішності адаптації дитини на початку шкільного навчання;
- Діагностика рівня шкільної мотивації та адаптації;
- Визначення особливості емоційного стану дитини: нормальний або знижений настрій, стан тривоги, страху, задовільну або низьку адаптацію в новому або звичному, соціальному середовищі (виявлення тривожності у дошкільнят);
- Діагностика рівня тривожності дитини.

Згідно з вибіркою дослідження емпіричне дослідження відбувалося за розподілом методик на два кейси:

1. Батьківський кейс методик;
2. Дитячий кейс методик.

Тож емпіричне дослідження відбулося за наступною програмою:

1. Кейс методик призначений для *батьків* дітей молодшого шкільного віку:

- Виявлення обраного стилю виховання серед батьків дітей молодшого шкільного віку відбувалось за допомогою анкети-опитувальника на виявлення стилю виховання;

- Виявлення як батьки використовують емоції у своєму житті та враховують різні сторони емоційного інтелекту, такі як ставлення до себе; відношення до інших; здатності до спілкування; ставлення до життя та пошуки гармонії відбувалось за допомогою методики «Емоційний інтелект (EQ)» Н. Голла;

2. Кейс методик призначений для *дітей молодшого шкільного віку*:

- Оцінка успішності адаптації дитини на початку шкільного навчання відбувалась за допомогою проективного тесту «Дерево» Д. Лампен (в адаптації Л. П. Пономаренка);

- Діагностика рівня шкільної мотивації та адаптації відбулася за допомогою «Анкети для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації» Н. Лусканової;

- Визначення особливості емоційного стану дитини: нормальний або знижений настрій, стан тривоги, страху, задовільну або низьку адаптацію в новому або звичному, соціальному середовищі (виявлення тривожності у дошкільнят) відбулося за допомогою проективної методики «Паровозик» С. В. Велієва;

- Діагностика рівня тривожності дитини відбулася за допомогою проективної методики «Вибори потрібне обличчя» Р. Теммл, М. Дорки і В. Амен.

Результати емпіричного дослідження виконувались за допомогою кількісних та якісних показників для визначення стилю виховання та

емоційного інтелекту в батьків, та рівня соціалізації (адаптація, мотивація, емоційний стан, тривожність) в дітей молодшого шкільного віку, які в подальшому вплинуть на розробку рекомендацій для батьків та вчителів дітей молодшого шкільного віку.

2.1.1. Обґрунтування методик емпіричного дослідження для батьків дітей молодшого шкільного віку

Анкета-опитувальник на виявлення обраного стилю виховання дозволяє виявити стиль виховання у сім'ї. Призначена для батьків дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (*наспорт методики представлений в Додатку А*).

Опитувальник містить 4 субтести по 10 запитань, які дозволяють виявити домінуючий стиль спілкування та виховання батьків із дітьми у родині. Анкета дозволяє виявити, такі стилі виховання у родині:

1. Демократичний. Характеризується підвищеним рівнем спілкування в сім'ї, в тому числі діти активно беруть участь в обговоренні сімейних проблем, їхня думка важлива і вагома, батьки завжди готові допомогти, але це не значить, що від самостійності дитини відмовляються. При демократичному стилі виховання батьки намагаються не обмежуватися власним розумінням особистості дитини;

2. Ліберальний. Характеризується мінімальним контролем з боку батьків та теплим відношенням в сім'ї. Поведінка дітей, при такому стилі виховання, ніяк не регулюється, але теплота в спілкуванні нікуди не дівається. Діти, які виховуються в сім'ях з ліберальним стилем виховання, вчаться бути агресивними, наполегливими в поведінці, занадто імпульсивними. Для них характерна невимогливість, але часто діти стають дуже творчими та активними людьми;

3. Авторитарний. Характеризується високим рівнем контролю з боку батьків, причиною якого може стати батьківський перфекціонізм – стати

ідеальною сім'єю, але в той же час підтримується дитяче бажання до самостійності та відокремлення себе як особистості, зберігається тепле спілкування. Частіше за все перед дитиною ставляться надто складні вимоги, які вона ще не в силі виконати, а за невиконання цих вимог суворо карається. Діти у таких сім'ях найчастіше виростають тривожними, несамостійними, нездатними до самостійних роздумів. Такі діти постійно бояться щось виконувати, думають, що в них нічого не вийде;

4. Гіперопіка (гіпопротекція). Характеризується високим рівнем опікування дитини збоку батьків. Дитина стає центром уваги в сімейному житті, вона єдина, неповторна та найкраща з усіх. Батьки всіма силами намагаються позбавити її усіляких труднощів та переживань, тому роблять все за неї. Ці діти часто дуже примхливі, розбещені та вважають, що весь світ повинен підкорятися їх думкам і бажанням. Такі діти не цінують працю інших і часто не здатні самостійно приймати рішення.

Методика «Емоційний інтелект (EQ)» Н. Голла дозволяє виявити як людина використовує емоції у своєму житті та враховує різні сторони емоційного інтелекту, такі як ставлення до себе та до інших, здатності до спілкування; ставлення до життя та пошуки гармонії. Призначена віком від 16 років (паспорт методики представлений в Додатку Б).

Методика складається з 30 тверджень і містить 5 шкал: емоційна обізнаність; управління своїми емоціями (скоріше, як емоційна не ригідність); самомотивація (скоріше, саме довільне управління своїми емоціями, виключаючи пункт 14); емпатія; розпізнавання емоцій інших людей (швидше, як вміння впливати на емоційний стан інших людей), а також надає змогу виявити загальний рівень емоційного інтелекту. При обробці результатів було виділено три категорії визначення рівня проявлення шкал – низький, середній та високий рівень.

2.1.2. Обґрунтування методик емпіричного дослідження для дітей молодшого шкільного віку

Проективний тест «Дерево» Д. Лампен, в адаптації Л. П. Пономаренка, дозволяє виявити, досить швидко, особливості перебігу адаптаційного процесу в школі та виявити можливі проблеми дитини. Спочатку методика була призначена для дітей молодшого шкільного віку, але в подальшому з'ясувалось, що вона валідна і в більш дорослому віці (*паспорт методики представлений в Додатку В*).

Методика проективна, має малюнок дерева на якому розташовано 21 чоловічок в різній позиції та з різним настроєм. Завдання дітей, за допомогою кольорових олівців, червоного та зеленого, виділити спочатку чоловічка з яким асоціюють себе (червоним кольором), а потім позначити чоловічка яким хотіли б бути (зеленим кольором).

Інтерпретація результатів методики «Дерево з чоловічками» проводиться виходячи з того, які позиції вибирає даний учень, зі становищем якого чоловічка ототожнює своє реальне та ідеальне становище, чи є між ними відмінності. При обробці результатів було виділено деякі категорії адаптаційного процесу дітей у школі, а саме:

- Установка на подолання перешкод;
- Товариськість, дружня підтримка;
- Стійкість становища (бажання досягати успіхів, не долаючи труднощі);
- Стомлюваність, загальна слабкість, невеликий запас сил, сором'язливість;
- Мотивація на розваги;
- Відстороненість, замкнутість, тривожність;
- Відстороненість від навчального процесу, відхід у себе;
- Комфортний стан, нормальна адаптація;

- Кризовий стан, «падіння в прірву»;
- Завищена самооцінка та установка на лідерство.

«Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації»

Н. Лусканової дозволяє дослідити рівень шкільної мотивації та адаптації в дітей молодшого шкільного віку. Призначена для дітей віком 6-7 років (*паспорт методики представлений в Додатку Г*).

Анкета складається із 10 запитань, на які дітям потрібно дати відповідь «так» (+) або «ні» (-). Запитання спрямовані на те, як дитина почуває себе у школі та які має взаємини із однолітками та вчителем. Після заповнення шкали обробка результатів дозволяє отримати загальний показник мотивації дитини. Вищі бали вказують на вищий рівень мотивації.

Проективна методика «Паровозик» С. В. Велієвої дозволяє виявити особливості емоційного стану дитини: нормальний або знижений настрій, стан тривоги, страху, задовільну або низьку адаптацію в новому або звичному, соціальному середовищі (виявлення тривожності у дошкільнят). Методика застосовується індивідуально з дітьми віком від 2,5 років (*паспорт методики представлений в Додатку Д*).

Методика проективна та має в своєму складі – білий паровозик та 8 різнокольорових вагончиків (червоний, жовтий, зелений, синій, фіолетовий, сірий, коричневий, чорний).

Вагончики безладно розміщуються на білому тлі і дитині дається інструкція уважно розглянути кожен із вагончиків, а потім за власними уподобанням розташувати один за одним, так щоб утворився паровозик. При обробці результатів було виявлено чотири рівня психічного стану:

1. *Психічний стан, який оцінюється як позитивний.* Він характеризується проявленням нормального настрою у дітей. Відсутністю тривоги та страхів. В таких дітей задовільний рівень адаптації в новому чи звичному середовищі;

2. *Негативний психічний стан низького ступеня.* Характеризується деяким незадоволенням або роздратуванням, але це не є серйозними проблемами.

Емоції дітей можуть бути нестійкими, але загальний настрій залишається в межах норми. Такі діти можуть швидко відновлювати свій психічний стан після невеликих стресових ситуацій;

3. *Негативний психічний стан середнього ступеня.*

Характеризується значними емоційними труднощами у дітей. Вони можуть демонструвати високий рівень тривоги, стресу або роздратування;

4. *Негативний психічний стан високого рівня.* Характеризується серйозними емоційними та психологічними проблемами. Вони можуть бути вкрай тривожними, депресивними або відчувати страхи.

Проективна методика «Вибери потрібне обличчя» Р. Теммл, М. Дорки і В. Амен дозволила дослідити рівень тривожності дітей молодшого шкільного віку. Методика призначена для дітей віком від 6 до 11 років (*паспорт методики представлений в Додатку Ж*).

Методика містить 2 набори по 14 малюнків – для дівчаток та для хлопчиків. Кожен малюнок є однією з типових для життя дитини ситуацій. Обличчя дитини на малюнку не промальоване, представлено лише контур голови. Кожен малюнок забезпечений двома додатковими малюнками дитячої голови, що за розмірами точно відповідають контуру обличчя на малюнку. На одному з додаткових малюнків зображено усміхнене обличчя дитини, на іншому – сумне. Завдання дитини обрати на її думку потрібне обличчя в представлений ситуації.

На підставі даних протоколу обчислюється індекс тривожності дитини (ІТ), що дорівнює процентному відношенню числа емоційно негативних виборів (сумне обличчя) до загального числа малюнків (14) – $ІТ = (\text{число емоційних негативних виборів} / 14) * 100\%$. Залежно від рівня індексу тривожності виділено 3 групи: високий рівень тривожності (ІТ вище 50%); середній рівень тривожності (ІТ від 20 до 50%); низький рівень тривожності (ІТ від 0 до 20%).

2.2. Учасники емпіричного дослідження

У емпіричному дослідженні усього взяло участь 70 осіб, з них 35 діти молодшого шкільного віку (від 6 до 8 років) (рис. 2.2.1) та 35 батьків дітей молодшого шкільного віку (від 25 до 50 років) (рис. 2.2.2).

В дослідженні ми поділили методики на два кейси: батьківський та дитячий. Для батьків ми використали наступні методики: анкета батькам для виявлення стилю виховання; опитувальник Н. Голла «Діагностика емоційного інтелекту». А для дітей ми використали такі методики: проєктивна методика Р. Теммла, М. Доркі, В. Амена «Обери обличчя»; проєктивна методика А. О. Прохоров, С. В. Велієва «Паровозик»; проєктивна методика (тест) Д. Лампена (в адаптації Л.П. Пономаренка) «Дерево»; анкета Н. Лусканової «Для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації».

Для аналізу результатів дослідження я опиралась на наступні показники обробки даних учасників емпіричного дослідження:

Кількісні показники віку дітей молодшого шкільного віку:

- 6 років – 14 учасників;
- 7 років – 20 учасників;
- 8 років – 1 учасник.

А тепер представимо ці дані у відсотковому відношенні у вигляді діаграми (рис. 2.1.):

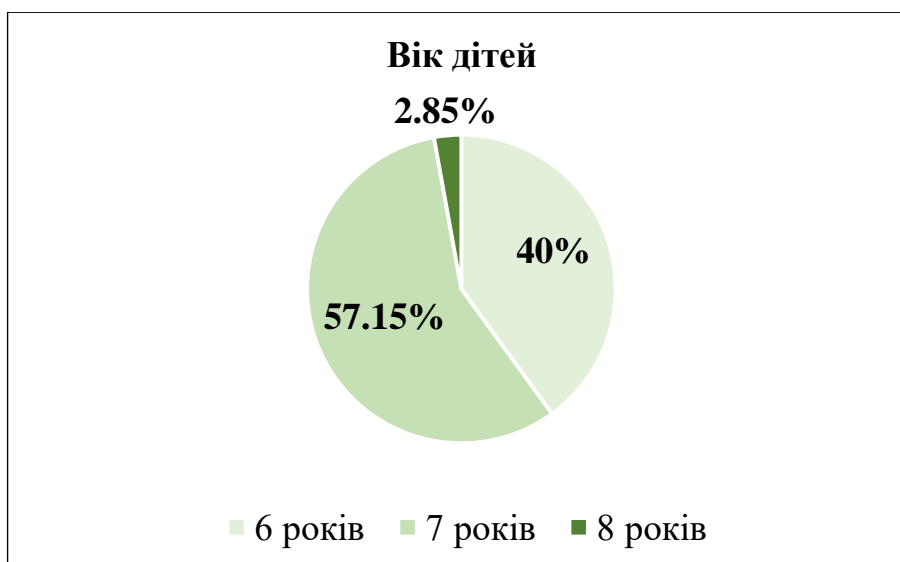

Рисунок 2.1. – Демонстрація «віку дітей молодшого шкільного віку», які узяли участь у дослідженні.

Кількісні показники віку батьків дітей молодшого шкільного віку:

- Від 25 до 30 років – 6 учасників;
- Від 31 до 40 років – 24 учасників;
- Від 41 до 50 років – 5 учасник.

А тепер представимо ці дані у відсотковому відношенні у вигляді діаграми (рис. 2.2.):

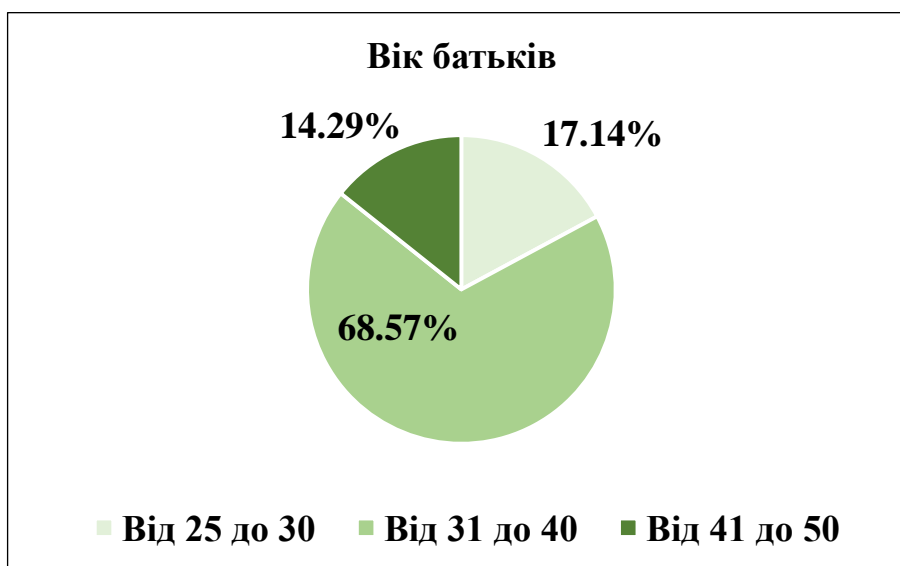

Рисунок 2.2. – Демонстрація «віку батьків дітей молодшого шкільного віку», які узяли участь в дослідженні.

Кількісні показники кількості дітей у сім'ї:

- Одна дитина в сім'ї – 12 осіб;
- Дві дитини в сім'ї – 21 особа;
- Три дитини в сім'ї – 2 особи.

А тепер представимо ці дані у відсотковому відношенні у вигляді діаграми (рис. 2.3.):

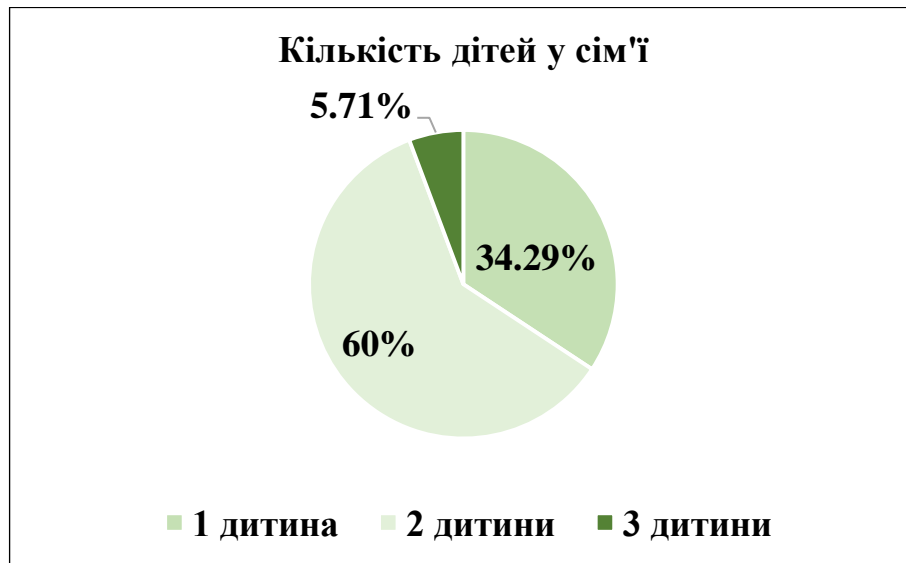

Рисунок 2.3. – Демонстрація «кількості дітей у сім'ї», які узяли участь в дослідженні.

Кількісні показники положення дитини у сім'ї:

- Єдина дитина в сім'ї – 12 осіб;
- Молодша дитина в сім'ї – 16 осіб;
- Середня дитина в сім'ї – 2 особи;
- Старша дитина в сім'ї – 5 осіб.

А тепер представимо ці дані у відсотковому відношенні у вигляді діаграми (рис. 2.4.):

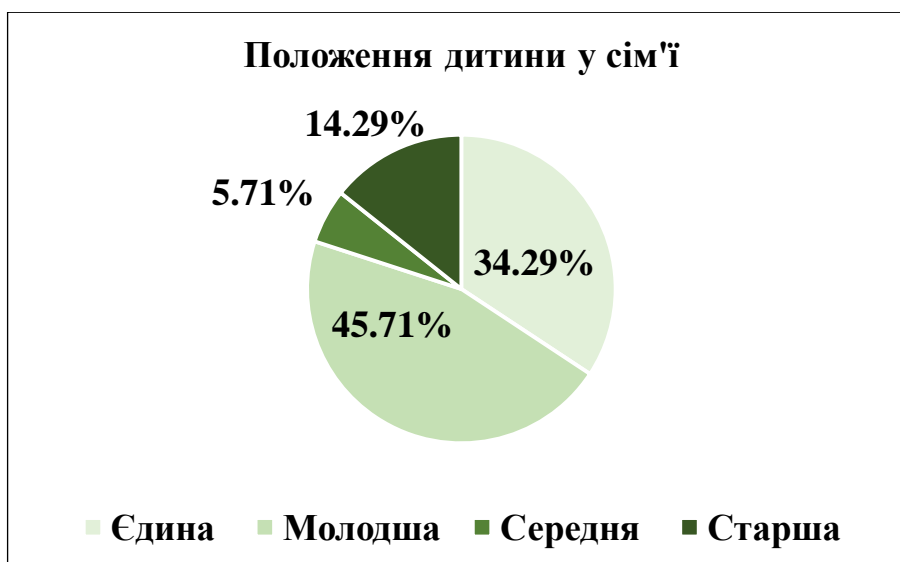

Рисунок 2.4. – Демонстрація «положення дитини в сім'ї», які узяли участь в дослідженні.

Кількісні показники повної чи не повної сім'ї (мова йдеться про проживання батька разом з родиною):

- Повна сім'я – 27 осіб;
- Неповна сім'я – 8 осіб;

А тепер представимо ці дані у відсотковому відношенні у вигляді діаграми (рис. 2.5.):

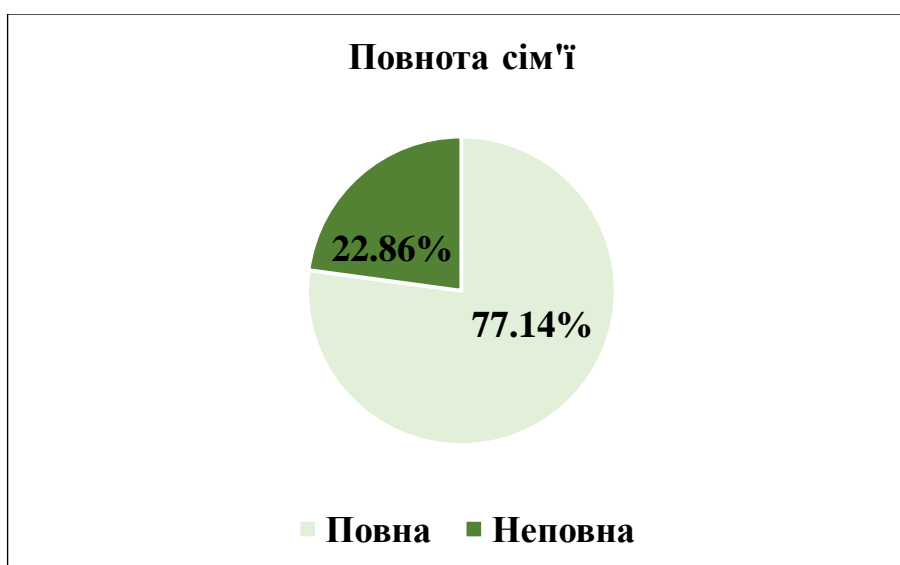

Рисунок 2.5. – Демонстрація «повної чи не повної сім'ї», які узяли участь в дослідженні.

2.3. Результати емпіричного дослідження

Мною було проведено дослідження за такими двома групами методик: *батьківські* – анкета батькам для виявлення стилю виховання; опитувальник Н. Голла «Діагностика емоційного інтелекту»; *дитячі* – проєктивна методика Р. Теммла, М. Доркі, В. Амена «Обери обличчя»; проєктивна методика А. О. Прохоров, С.В. Велієва «Паровозик»; проєктивна методика (тест) Д. Лампена (в адаптації Л.П. Пономаренка) «Дерево»; анкета Н. Лусканової «Для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації».

Учасники емпіричного дослідження також поділились на дві великі групи, а саме: перша група – школярі молодшого шкільного віку, від 6 до 8 років; друга група – батьки школярів, віком від 25 до 50 років. Нижче наведено таблицю з результатами дослідження (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Результати емпіричного дослідження

(Де: *СТ – стиль виховання; *EQ – емоційний інтелект (загальний бал); *УА – успішності адаптації дитини; *ШМ – шкільна мотивація; *ЕС – емоційний стан; *Т – тривожність)

№	Вік батьків	СТ	EQ	УА	ШМ	ЕС	Т
6 років							
1	35	Демократичний	39	5	10	7	Середній рівень
2	32	Демократичний	-87	3	23	2	Середній рівень
3	32	Демократичний	9	3	24	1	Середній рівень
4	36	Демократичний	14	1	20	2	Високий рівень
5	44	Демократичний	27	1	19	7	Високий рівень
6	30	Демократичний	22	5	25	2	Середній рівень
7	31	Демократичний	56	3	18	8	Середній рівень
8	40	Демократичний	55	5	21	3	Середній рівень
9	37	Демократичний	1	10	19	2	Середній рівень

Продовження табл. 2.1.

10	37	Демократичний	-3	3	18	3	Середній рівень
11	32	Демократичний	51	10	25	4	Середній рівень
12	40	Демократичний	50	5	23	3	Середній рівень
13	38	Демократичний	-22	1	20	8	Високий рівень
14	33	Демократичний	60	5	22	3	Середній рівень
7 років							
15	35	Ліберальний	61	5	19	2	Середній рівень
16	33	Демократичний	36	3	20	1	Середній рівень
17	29	Демократичний	11	5	22	2	Середній рівень
18	25	Демократичний	68	10	24	3	Середній рівень
19	38	Демократичний	74	3	19	4	Середній рівень
20	37	Демократичний	61	5	20	2	Середній рівень
21	40	Демократичний	76	3	22	1	Середній рівень
22	39	Демократичний	23	1	26	0	Середній рівень
23	39	Демократичний	23	10	22	1	Середній рівень
24	35	Демократичний	66	5	20	0	Високий рівень
25	50	Демократичний	67	1	23	1	Середній рівень
26	42	Демократичний	22	1	22	3	Середній рівень
27	41	Демократичний	-78	1	17	4	Середній рівень
28	38	Демократичний	24	5	18	7	Високий рівень
29	36	Демократичний	20	3	26	2	Високий рівень
30	41	Демократичний	26	5	20	1	Високий рівень
31	34	Демократичний	48	10	21	0	Середній рівень
32	27	Демократичний	15	3	24	1	Середній рівень
33	29	Демократичний	46	10	23	2	Середній рівень
34	38	Ліберальний	12	3	19	2	Високий рівень
8 років							
35	26	Демократичний	46	3	26	1	Високий рівень

А тепер представимо ці дані у відсотковому відношенні у вигляді діаграм:

- Рис. 2.6. – результати EQ батьків за Н. Холлом;
- Рис. 2.7. – результати успішної адаптації дитини за Д. Лампенюм (в адаптації Л.П. Пономаренка);
- Рис. 2.8. – результати шкільної мотивації дитини за Н. Лускановою;
- Рис. 2.9. – результати емоційного стану дитини за С. В. Валієвим;
- Рис. 2.10. – результати тривожності дітей за Р. Теммла, М. Доркі, В. Амена.

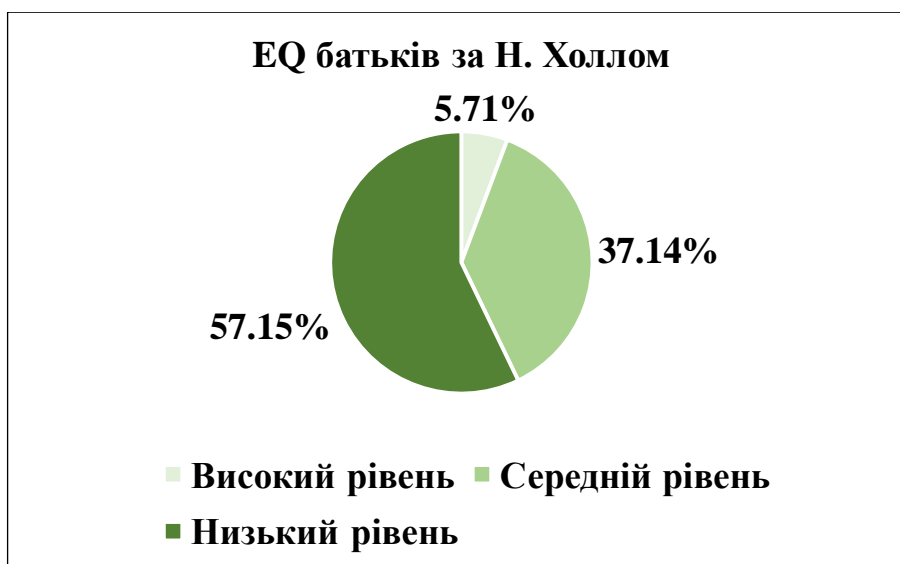

Рисунок 2.6. – Демонстрація «результатів EQ батьків за методикою Н. Холла», які узяли участь в дослідженні

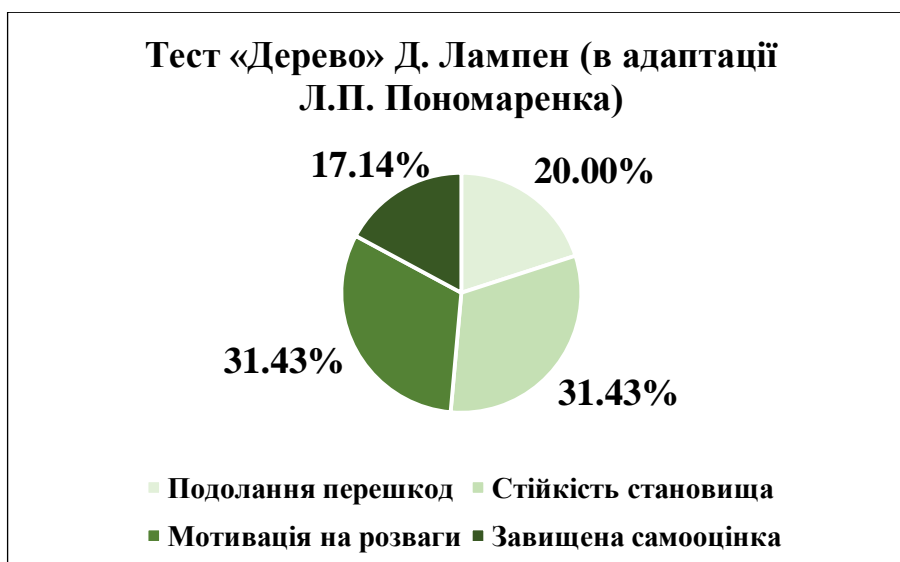

Рисунок 2.7. – Демонстрація «результатів успішної адаптації за методикою Д. Лампена», які узяли участь в дослідженні

Рисунок 2.8. – Демонстрація «рівню шкільної мотивації за методикою Н. Лускановою», які узяли участь в дослідженні

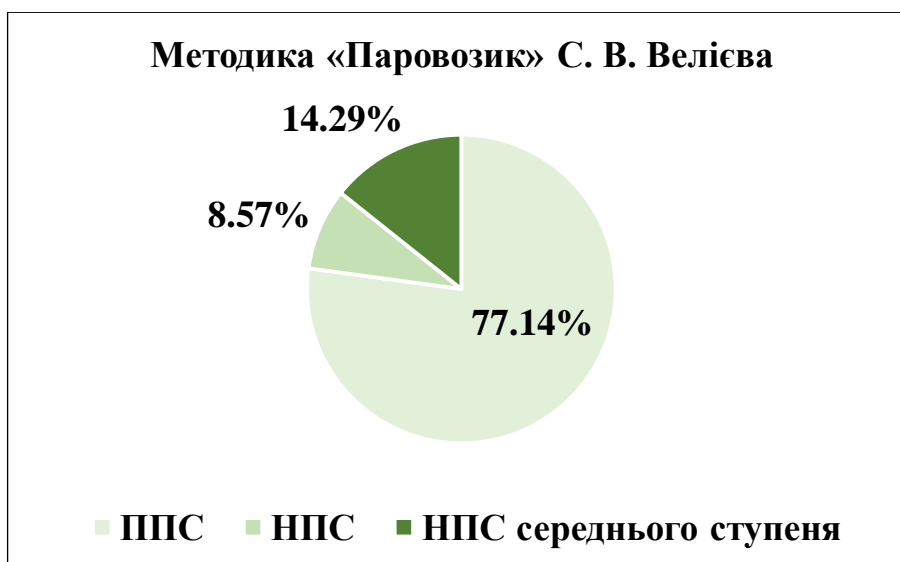

Рисунок 2.9. – Демонстрація «результатів емоційного стану за методикою С. В. Валієвим», які узяли участь в дослідженні

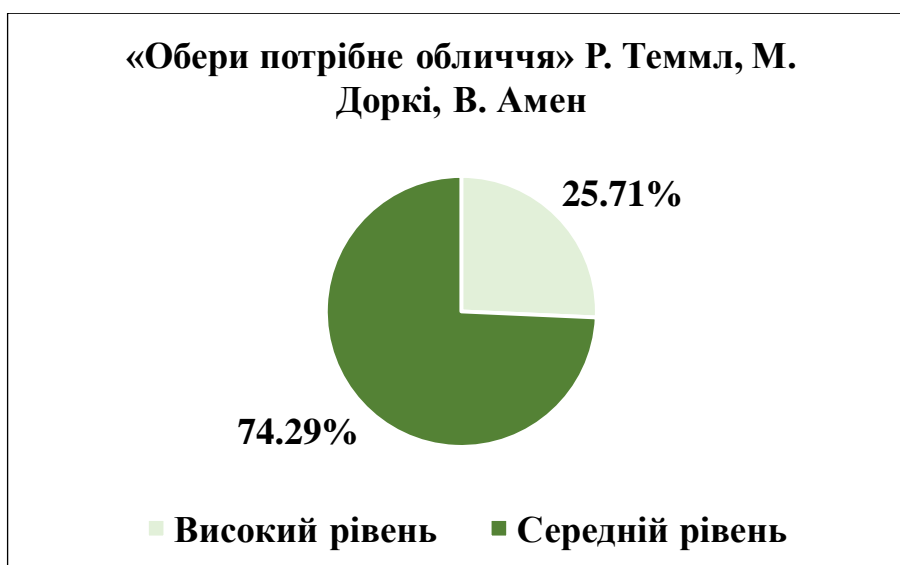

Рисунок 2.10. – Демонстрація «результатів рівню тривожності за методикою Р. Теммла, М. Доркі, В. Амена», які узяли участь в дослідженні

Тепер наведемо таблицю з середніми значеннями результатів в залежності від віку дітей, віку батьків, кількості дітей у сім'ї та повноти сім'ї досліджуваних (табл. 2.2.).

Таблица 2.2.

Середні значення результатів дослідження

(Де: *СТ – стиль виховання; *EQ – емоційний інтелект (загальний бал); *EO – емоційна обізнаність; *УСЕ – управління своїми емоціями; *С – самомотивація; *Е – емпатія; *РЕІЛ – розпізнавання емоцій інших людей; *УА – успішності адаптації дитини; *ШМ – шкільна мотивація; *ЕС – емоційний стан; *Т – тривожність)

	СТ	EQ	EO	УСЕ	С	Е	РЕІ Л	УА	ШМ	ЕС	Т
Вік дітей											
6 р.	3	19,4	5,9	0,8	2,3	6,6	3,8	4,3	20,5	3,9	2,2
7 р.	3	35,1	9,7	3,2	5,3	9,7	7,3	4,6	21,4	2	2,3
8 р.	3	46	7	10	10	10	9	3	26	1	3
Вік батьків											
25-30 р.	3	34,7	10,5	-0,3	3,2	11,8	9,5	6	24	1,8	2,2
31-40 р.	3	31,1	8,5	3,3	4,9	8,7	5,7	4,6	20,6	2,8	2,3
41-50 р.	3	12,8	3,2	1,4	2,2	3,4	2,6	1,8	20,2	3,2	2,4
Кількість дітей в сім'ї											
1 дит.	3	42,7	10,2	4,1	6,4	11,8	10,2	4,5	21,7	2,5	2
2 дит.	3	22	6,9	1,4	3,6	6,1	4	4,3	20,6	3	2,4
3 дит.	3	23	8	3	-2	13	1	5,5	24	0,5	2
Повнота сім'ї											
Повна	3	31,8	8,6	3,3	5,3	8,8	5,7	4,8	21	2,8	2,2
Неповна	3	20	6,4	-0,6	0,5	7,3	6,5	3,4	21,6	2,4	2,4

2.3.1. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження за батьківською анкетною-опитувальником для визначення стилю виховання

Для виявлення домінуючого стилю виховання у батьків дітей молодшого шкільного віку, мною була обрана анкета-опитувальник, яка дозволяє виявити 4 стилі виховання, а саме – демократичний, ліберальний, авторитарний та гіперопіка (гіпопротекція).

Надзвичайно важливу роль у процесі соціалізації молодших школярів відіграє стиль виховання.

Під стилем виховання ми розуміємо – підхід, який батьки (або інші опікуни) використовують у спілкуванні з дітьми, щоб навчати, заохочувати та формувати їх особистість. Він охоплює набір методів, стратегій, правил і цінностей, які визначають, як батьки взаємодіють зі своїми дітьми в різних ситуаціях. Стилi виховання можуть бути авторитарними, демократичними, ліберальним або гіперопікуючим та впливати на розвиток дитини, стосунки з іншими та самооцінку.

Встановлення чітких меж і правил допомагає дітям зрозуміти соціальні норми та адаптуватися до потреб навколишнього суспільства. Приклад батьків буде наслідуватись дітьми та впливати на їх сприйняття соціальних відносин. Позитивний стиль виховання підтримує та розвиває самооцінку, сприяє розвитку впевненості у собі, що важливо для спілкування та вирішення конфліктів. Групове навчання та спілкування розвивають у дітей здатність співпрацювати та розуміти інших, що сприяє позитивному прогресу у стосунках з оточенням. Зрештою, конструктивна взаємодія з авторитетом формує довіру до дорослих і створює основу для успішної адаптації в шкільному середовищі. Отже, стиль виховання визначає важливі аспекти соціальної інтеграції дитини, і слід звернути увагу на його вплив на формування особистості молодших школярів.

Існує безліч стилів виховання, але в нашому опитувальнику ми зосередились на найбільш розповсюджених, а саме:

1. *Демократичний* – тобто стиль виховання, коли батьки проявляють велику теплоту та підтримку до своєї дітей, але одночасно із цим ставлять перед дітьми чіткі межі та правила;

2. *Авторитарний* – тобто стиль виховання, де батьки більш суворі та більш вимогливі, з акцентом на слухняність, до свої дітей;

3. *Ліберальний* – тобто стиль виховання, який характеризується високим проявом теплоти та підтримки з боку батьків, при цьому перед дитиною не ставляться суворі межі та правила;

4. *Гіперопіка (гіпопротекція)* – тобто стиль виховання, коли батьки проявляють над-турботу та над-захист до дітей, обмежують їх можливості для самостійного розвитку та самостійного вирішення проблем, конфліктів тощо.

Результати психодіагностики по визначенню прояву стилю виховання представлено на рис. 2.11.

Рисунок 2.11. – Демонстрація «прояву стилю виховання у батьків», які узяли участь в дослідженні

Аналіз рис. 2.11. свідчить, що показники ліберального стилю виховання дорівнюють 5,71%, демократичного стилю виховання дорівнюють 94,29%, а от авторитарного та гіперопікуючого стилю виховання не було виявлено взагалі. Тобто виявлено дві особливості:

1. Виявлено демократичний та ліберальний стиль виховання;
2. Авторитарний та гіперопікуючий стиль виховання не виявлено.

Сім'ї де панує демократичний стиль виховання, характеризуються високим рівнем прояву теплоти та підтримки з боку батьків до дітей, при

цьому не забувають про межі та правила. В такій сім'ї підвищений рівень спілкування, в тому числі і самі діти активно беруть участь в обговоренні сімейних проблем, їхня думка важлива і вагома, батьки завжди готові допомогти, але це не значить, що від самостійності дитини відмовляються.

Сім'ї з ліберальним стилем виховання, мають мінімальний контроль з боку батьків та високий рівень прояву теплоти відносин в сім'ї. Поведінка дітей, при такому стилі виховання, ніяк не регулюється, але теплота в спілкуванні нікуди не дівається. Діти, які виховуються в сім'ях з ліберальним стилем виховання, вчаться бути агресивними, наполегливими в поведінці, занадто імпульсивними. Для них характерна невимогливість, але часто діти стають дуже творчими та активними людьми.

2.3.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження за батьківською методикою Н. Холла «Емоційний інтелект (EQ)»

Для виявлення рівня емоційного інтелекту у батьків школярів молодшого шкільного віку, була обрана методика, яка дозволяє виявити як загальний рівень емоційного інтелекту (EQ), так і такі показники як емоційна обізнаність; управління своїми емоціями (скоріше емоційна неригідність); самомотивація (скоріше мимовільне управління своїми емоціями); емпатія та розпізнавання емоцій інших людей (скоріше вміння впливати на емоційний стан інших людей), це була методика Н. Холла «Емоційний інтелект (EQ)».

Важливу роль у формуванні соціальних навичок та адаптації дітей молодшого шкільного віку відіграє емоційний інтелект батьків.

Емоційний інтелект ми розуміємо як особистісну інтегральну якість, яка відображає особистісно-інтроверсійну та міжособистісно-екстраверсійну здатності: сприймати, аналізувати й інтерпретувати та розуміти, контролювати як власні емоційні переживання, так і емоційні переживання

інших осіб для регуляції міжособистісної взаємодії, надання їй позитивно-оптимістичного спрямування.

Батьки з високим рівнем емоційного інтелекту здатні виражати та контролювати свої емоції та подавати хороший приклад своїм дітям. Здатність батьків розуміти емоції та потреби дитини сприяє розвитку емпатії та розуміння важливості соціальних стосунків. Крім того, батьки з високим рівнем емоційного інтелекту створюють емоційно сприятливе середовище, яке дозволяє їхнім дітям вільно виражати свої емоції. Крім того, такі батьки навчають власних дітей навичкам управління стресом та вирішення конфліктів, які допомагають їм успішно долати складні ситуації.

Крім того, емоційний інтелект батьків також має значний вплив на емоційний стан, мотивацію, здатність до адаптації та тривожність дітей молодшого шкільного віку. Батьки, які підтримують і заохочують інтереси дітей, сприяють розвитку бажання вчитися і досягати успіхів. Батьківська здатність розуміти потреби та почуття дітей допоможе їм поставити реалістичні цілі та досягти їх. Успішна адаптація до нових умов і ситуацій також залежить від підтримки та розуміння батьків. Батьки з високим рівнем емоційного інтелекту здатні створити безпечне середовище, в якому їхні діти відчувають захист і підтримку, що дозволяє їм успішно адаптуватися до нових ситуацій. А також, емоційний інтелект батьків також може впливати на рівень тривожності дитини. Батьки, які демонструють здатність ефективно справлятися зі стресом і конфліктами, можуть передати ці навички своїм дітям, допомагаючи їм розвинути стійкість і зменшити тривогу.

Емоційний інтелект – це здібність розуміти відносини особистості, що репрезентовані в емоціях, і керувати емоційною сферою на базі прийняття рішень. Емоційний інтелект має наступну структуру:

- 1) Емоційна обізнаність;
- 2) Управління своїми емоціями (скоріше емоційна неригідність);
- 3) Самомотивація (скоріше мимовільне управління своїми емоціями);

- 4) Емпатія;
- 5) Розпізнавання емоцій інших людей (скоріше вміння впливати на емоційний стан інших людей).

Результати психодіагностики по визначенню тенденцій прояву емоційного інтелекту представлені у таблиці з врахуваннями середніми показниками 2.3.

Таблиця 2.3.

Прояв емоційного інтелекту у батьків школярів молодшого шкільного віку за виділеними показниками обробки даних учасників емпіричного дослідження (Де: *EQ – емоційний інтелект (загальний бал); *EO – емоційна обізнаність; *УСЕ – управління своїми емоціями; *С – самомотивація; *Е – емпатія; *РЕІЛ – розпізнавання емоцій інших людей)

ПАРАМЕТРИ	EQ	EO	УСЕ	С	Е	РЕІЛ
За віком дітей						
6 р.	19,4	5,9	0,8	2,3	6,6	3,8
7 р.	35,1	9,7	3,2	5,3	9,7	7,3
8 р.	46	7	10	10	10	9
За віком батьків						
25-30 р.	34,7	10,5	-0,3	3,2	11,8	9,5
31-40 р.	31,1	8,5	3,3	4,9	8,7	5,7
41-50 р.	12,8	3,2	1,4	2,2	3,4	2,6
За кількістю дітей в сім'ї						
1 дит.	42,7	10,2	4,1	6,4	11,8	10,7
2 дит.	22	6,9	1,4	3,6	6,1	4
3 дит.	23	8	3	-2	13	1
За повнотою сім'ї						
Повна	31,8	8,6	3,3	5,3	8,9	5,7
Неповна	20	6,4	-0,6	0,5	7,3	6,5

Аналіз результатів табл. 2.3. свідчить, що згідно із віком дітей, які взяли участь в дослідженні, такі шкали як загальний бал емоційного інтелекту (у 2,4 рази), управління своїми емоціями (у 12,5 разів), самомотивація (у 4,3 разів), емпатія (у 1,5 рази), розпізнавання емоцій інших людей (у 2,4 рази) – у батьків дітей молодшого шкільного віку зростають із віком дитини, а емоційна обізнаність має коливальний характер. Тому було виявлено 2 головні тенденції:

1. ЕО батьків з віком дітей то зростає то зменшується, тобто коливається;
2. EQ, УСЕ, С, Е, РЕІЛ батьків з віком зростають.

Згідно із віком самих батьків аналіз результатів показав, що такі показники як загальний бал емоційного інтелекту (у 2,7 рази), емоційна обізнаність (у 3,3 рази), емпатія (у 3,5 рази), розпізнавання емоцій інших людей (у 3,7 рази) – у батьків з віком зменшується, а управління своїми емоціями та самомотивація мають коливальний характер. Тому проявились 2 головні тенденції:

1. EQ, ЕО, Е та РЕІЛ з віком батьків зменшується;
2. УСЕ та С зростають/зменшуються з віком батьків.

Відносно кількості дітей в сім'ї аналіз результатів виявив, що такі показники як загальний бал емоційного інтелекту (у 1,9 рази), самомотивація (у -3,2 рази), розпізнавання емоцій інших людей (у 10,7 рази) – у батьків дітей зменшуються із появою нових дітей, а емоційна обізнаність, управління своїми емоціями та емпатія мають коливальний характер. Тож виявлено 2 головні тенденції:

1. ЕО, УСЕ, Е батьків зменшується/зростає з кількістю дітей у сім'ї;
2. EQ, С, РЕІЛ з кількістю дітей у сім'ї зменшується.

Стосовно повноти сім'ї аналіз результатів таблиці показав, що такі показники як загальний бал емоційного інтелекту (у 1,6 рази), емоційна обізнаність (у 1,3 рази), управління своїми емоціями (у 5,5 рази),

самомотивація (у 10,6 рази), емпатія (у 1,2 рази) – у батьків зменшується, а розпізнавання емоцій інших людей має зростаючий характер (зростає у 1,1 разів). Виявлено 2 головні тенденції:

1. EQ, EO, UCE, C та E – зменшується;
2. PEIL – зростає.

Отримані результати дослідження, свідчать про комплексні зміни в емоційному інтелекті батьків, які пов'язані з різними факторами, такими як вік дітей, вік самого батька або матері, кількість дітей у сім'ї та повнота сім'ї.

За аналізом даних, зі зростанням віку дітей, емоційний інтелект батьків, визначений різними шкалами, зазвичай збільшується. Однак, емоційна обізнаність має коливальний характер, іноді зростаючи, іноді зменшуючись.

Щодо віку самого батька або матері, спостерігається загальна тенденція до зменшення рівня емоційного інтелекту з плином часу. Зокрема, показники емпатії, розпізнавання емоцій інших людей та управління своїми емоціями зменшуються із зростанням віку батьків.

Крім того, кількість дітей у сім'ї також впливає на емоційний інтелект батьків. Поява нових дітей часто супроводжується зменшенням рівня емоційного інтелекту. Також відзначається, що емоційна обізнаність, управління своїми емоціями та емпатія можуть мати коливальний характер у залежності від кількості дітей у сім'ї.

У неповних сім'ях, з відсутністю батька, також спостерігається загальна тенденція до зниження рівня емоційного інтелекту батьків. Однак, розпізнавання емоцій інших людей може зростати в таких умовах.

Отже, виокремлено дві основні тенденції: зростання рівня емоційного інтелекту зі зростанням віку дітей, а також загальна тенденція до зниження рівня емоційного інтелекту з плином часу, із збільшенням кількості дітей у сім'ї та з повнотою сім'ї.

2.3.3. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження за дитячими методиками на виявлення адаптації, шкільної мотивації, емоційного стану та тривожності

Для виявлення рівня успішної адаптації у дітей молодшого шкільного віку, був обраний проективний тест «Дерево» Д. Лампен (в адаптації Л. П. Пономаренка). Він дозволяє виявити, досить швидко, особливості перебігу адаптаційного процесу в школі та виявити можливі проблеми дитини.

Здатність дитини добре адаптуватися до шкільного середовища в молодшому шкільному віці відіграє важливу роль у розвитку її соціалізації. Соціалізація, що включає вивчення правил спілкування, вдосконалення емоційного інтелекту та вміння адаптуватися до різних ситуацій, є фундаментальним кроком у розвитку особистості.

Загалом успішна адаптація дитини молодшого шкільного віку є основою для подальшого розвитку соціальних навичок і сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання та спілкування. Це важливий етап у житті, який визначає подальші успіхи в навчанні, соціальному розвитку та становленні особистості.

Для виявлення рівня шкільної мотивації у дітей молодшого шкільного віку, була обрана «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації» Н. Лусканової, яка дозволяє виявити, рівень шкільної мотивації у молодших школярів.

У розвитку соціалізації молодшого шкільного віку важливу роль відіграє мотивація дитини до школи. Перш за все, мотивація стимулює активну участь в освітніх і соціальних процесах. Діти, які зацікавлені в навчанні та соціальних стосунках у школі, як правило, більш відкриті до спілкування з однолітками та вчителями, що сприяє соціальній адаптації.

Крім того, шкільна мотивація допомагає дітям розвивати позитивне ставлення до навчання та самовдосконалення. Інтерес до розвитку своїх умінь

і навичок зумовлює активну участь у навчальній діяльності та усвідомлення нової інформації. Це призводить до розвитку позитивної самооцінки та впевненості у своїх силах, що є важливим аспектом соціалізації.

Для виявлення рівня емоційного стану у дітей молодшого шкільного віку, була обрана проективна методика «Паровозик» С. В. Велієва, яка дозволяє виявити, особливості емоційного стану дитини: нормальний або знижений настрій, стан тривоги, страху, задовільну або низьку адаптацію в новому або звичному, соціальному середовищі.

І у соціалізації молодшого шкільного віку важливу роль відіграє емоційний стан дитини. Перш за все, емоції впливають на якість спілкування з оточуючими, особливо з однолітками та вчителями. Діти, які відчують радість і позитивні емоції, зазвичай легше взаємодіють з іншими дітьми і сприймаються як веселі та дружні співрозмовники.

Крім того, емоційний стан може впливати на поведінку дітей у класі. Діти, які перебувають у стані стресу чи тривоги, можуть мати труднощі у взаємодії з іншими та розумінням змісту навчання. І навпаки, діти зі стабільними емоційними станами краще адаптуються до навчальних і соціальних ситуацій, що сприяє успішному розвитку та соціалізації.

Крім того, емоційний стан дитини може вплинути на її здатність розпізнавати та вирішувати конфліктні ситуації. Діти з високим рівнем емоційного інтелекту, як правило, краще розуміють і враховують емоції інших, що допомагає їм розвивати здорові міжособистісні стосунки.

Для виявлення рівня тривожності у дітей молодшого шкільного віку, була обрана проективна методика «Вибери потрібне обличчя» Р. Теммл, М. Дорки і В. Амен, яка дозволяє виявити, рівень прояву тривожності в дітей.

Тривожність має серйозний вплив на соціалізацію дитини в початковій школі. По-перше, тривога може заважати встановленню та підтримці позитивних стосунків із однокласниками та дорослими. Діти, які страждають від тривоги, можуть уникати спілкування з іншими через страх виявити свої почуття або бути засудженими іншими.

Крім того, тривога може заважати діяльності та участі в соціальних заходах і подіях. Діти з тривожними розладами можуть уникати участі в шкільних заходах, спортивних іграх та інших групових заходах, що може обмежити їх соціальний розвиток і почуття приналежності до команди. Крім того, тривога може вплинути на навчання та успішність. Діти, які постійно стурбовані та зайняті, можуть відчувати труднощі з концентрацією, запам'ятовуванням вмісту та виконанням завдань, що може вплинути на їхній успіх у навчанні та самооцінку.

Таким чином, тривожність відіграє важливу роль у соціальному розвитку дітей молодшого шкільного віку та може впливати на їхню здатність соціально взаємодіяти, брати участь у групових заходах і навчатися. Ефективні стратегії підтримки дітей із тривогою та створення сприятливого середовища в школі та вдома можуть допомогти зменшити вплив тривоги на соціалізацію та загальний розвиток дітей.

Тож розглянемо результати психодіагностики по визначенню тенденцій прояву успішної адаптації, шкільної мотивації, емоційного стану та тривожності у дітей молодшого шкільного віку, які представлені з вирахованими середніми показниками у табл. 2.4.

Таблиця 2.4.

Прояв успішної адаптації, шкільної мотивації, емоційного стану та тривожності у молодших школярів в залежності від стилю виховання та емоційного інтелекту батьків

(Де: *УА – успішності адаптації дитини; *ШМ – шкільна мотивація; *ЕС – емоційний стан; *Т – тривожність)

Параметри	УА	ШМ	ЕС	Т
Вік дітей				
6 років	4,3	20,5	3,9	2,2
7 років	4,6	21,4	2	2,3
8 років	3	26	1	3

Продовження табл. 2.4.

Кількість дітей в сім'ї				
1 дитина	4,5	21,7	2,5	2
2 дитини	4,3	20,6	3	2,4
3 дитини	5,5	24	0,5	2
Повнота сім'ї				
Повна	3,3	21,6	2,4	2,4
Неповна	4,8	21	2,8	2,2
Вік батьків				
25-30 р.	6	24	1,8	2,2
31-40 р.	4,6	20,6	2,8	2,3
41-50 р.	1,8	20,2	3,2	2,4
Емоційний інтелект батьків				
Низький	3,6	20,7	2,9	2,4
Середній	5,9	21,9	2,5	2,2
Високий	3	20,5	2,5	2
Стиль виховання батьків				
Демократичний	4,5	21,3	2,8	2,2
Ліберальний	4	19	2	2,5

Аналіз результатів табл. 2.4. свідчить, що успішна адаптація дітей молодшого шкільного віку, має залежність від таких параметрів як кількість дітей в сім'ї (у 1,2 рази), повнота сім'ї (у 1,5 рази) – зростає, залежно від віку батьків (у 3,3 рази) та обраного стилю виховання (у 1,1 рази) – зменшується, а згідно віку самих дітей та емоційного інтелекту батьків має коливальний характер. Тож виявлено 3 головні тенденції:

1. З віком дітей та рівнем емоційного інтелекту батьків зростає-зменшується (коливається);
2. Залежно від кількості дітей та повноти сім'ї зростає;

3. З дорослішанням батьків та згідно обраного стилю виховання зменшується.

Аналіз результатів також свідчить, стосовно і шкільної мотивації дітей молодшого шкільного віку, тож залежно від віку дітей (у 1,3 рази), кількості дітей в сім'ї (у 1,1 рази) – зростає, залежно від повноти сім'ї (у 1 раз), віку батьків (у 1,2 рази) та обраного стилю виховання (у 1,1 раз) – зменшується, а згідно емоційного інтелекту батьків має коливальний характер. Тож було виявлено 3 головні тенденції:

1. З віком дітей та в залежності від кількості дітей в сім'ї зростає;
2. Залежно від повноти сім'ї, віку батьків та стилю виховання зменшується;
3. І з рівнем емоційного інтелекту батьків зростає-зменшується.

Аналіз результатів демонструє, що такий показник як емоційний стан дітей, залежно від віку (у 3,9 рази), рівня емоційного інтелекту батьків (у 1,2 рази) та згідно обраного стилю виховання (у 1,4 раз) – зменшується, залежно від повноти сім'ї (у 1,2 рази), віку батьків (у 1,8 рази) – зростає, а залежно від кількості дітей в сім'ї показники мають коливальний характер. Виявлено 3 головні тенденції:

1. З віком дітей, рівнем емоційного інтелекту батьків та стилю виховання зменшується;
2. Залежно від повноти сім'ї та віку батьків зростає;
3. Від кількості дітей в сім'ї зростає/зменшується (коливається).

Аналіз результатів таблиці свідчить, що такий показник як тривожність у дітей молодшого шкільного віку, залежно від віку дітей (у 1,4 рази) та обраного стилю виховання (у 1,1 раз) – зростає, залежно з рівнем емоційного інтелекту батьків (у 1,2 рази) – зменшується, а залежно від кількості дітей, повноти сім'ї та віку батьків майже не змінюється (не значні коливання). Тож проявились 3 головні тенденції:

1. З віком дітей та стилем виховання зростає;
2. Відносно рівня емоційного інтелекту батьків зменшується;

3. Залежно від кількості дітей, повноти сім'ї та віку батьків майже не помітно коливається.

2.4. Практичні рекомендації для батьків та вчителів дітей молодшого шкільного віку

Вступ до школи – один із найважливіших і складних періодів у житті кожної дитини, період якісних змін. Головною особливістю розвитку особистості молодшого шкільного віку є зміна соціальної позиції: діти починають систематично вчитися, стають членами шкільних гуртків, класів, на новий рівень виходить вміння спілкуватися з дорослими. У школі учень вперше потрапляє в нову ситуацію, коли його діяльність починає оцінюватися суспільством. Молодший школяр повинен навчитися поважати певні норми, встановлені для цієї вікової групи, не тільки в читанні, письмі та арифметиці, але й у правилах соціальної поведінки та стосунків з іншими людьми. Все це викликає у нього значні труднощі, причини яких учень не завжди може зрозуміти, тому він реагує на них характерними емоційними реакціями — гнівом, страхом, образою, конфліктами з друзями та вчителями, замкнутістю. І хоча прогалини в знаннях можна заповнити, психологічні розлади, що виникають у цьому віці, можуть бути стійкими і їх важко подолати. Водночас негативний вплив минулого досвіду, особливо в період адаптації до шкільних умов, формує певні стереотипи поведінки, які згодом ускладнюють або повністю гальмують процес соціальної інтеграції дітей.

Тому дитина в цей відповідальний період життя потребує значної допомоги педагогів і батьків. Для підвищення адаптаційних можливостей дітей необхідно створити в навчальному закладі адаптивне середовище, тобто спільне поле діяльності учнів, батьків і педагогів, в якому починають формуватися певні зв'язки та відносини між ними та освітня система

забезпечує досягнення особистих і соціальних цілей, розвиток комунікативних навичок дітей.

При цьому вчителям необхідно визначити пріоритетність завдань, які супроводжують процес адаптації учнів:

- полегшити процес адаптації, максимально полегшивши його для учнів, батьків та вчителів;
- створити доброзичливу атмосферу для успішної реалізації взаємовідносин: учитель – учень, учитель – батьки, учень – учень;
- вчить учнів розуміти та нести відповідальність за свої успіхи у навчанні;
- проводити корекційно-розвивальну роботу, керуючись її інтересами [54].

Результати вивчення адаптивності учнів є основою для побудови системи корекційно-виховної роботи на етапі адаптації. Педагогічний вплив на дітей здійснюється за основними змістовими напрямками:

1. Формування в учнів знань про соціальні норми та цінності, правила поведінки та спілкування, навички та вміння соціальної поведінки;
2. Послаблює або усуває тривожність і агресію [54].

Формуючи у дітей навички соціальної поведінки, особливу увагу слід приділяти таким навичкам: відповідна поведінка між людьми, у громадських місцях; дотримуватись етичних норм поведінки в різних ситуаціях; оцінювати різні прояви поведінки; критично оцінювати свої негативні дії; демонстрація організованості та витримки щодо своїх бажань; поступатися іншим; знаходити позитивні рішення деяких проблем.

Першим кроком до оптимізації стосунків у класному колективі є розвиток комунікативних навичок учнів. У зв'язку з цим доцільно проводити з ними відповідну виховну діяльність, спрямовану на формування та розбудову міжособистісних стосунків та їх підтримку. Особливу увагу слід приділити формуванню комунікативних навичок. Відповідно, слід розвивати такі комунікативні навички як: привітання, ведення розмов, досягнення

бажаних результатів, обмінюванні інформацією, ідеями та почуттями, прощання і т.п.

Особливе значення в забезпеченні адаптаційної ефективності учнів має створення успішної ситуації в конкретному освітньому закладі (у класі, школі, групі однолітків). Під успішною ситуацією розуміється цілеспрямоване використання психолого-педагогічних прийомів, які сприяють свідомій участі кожної дитини в активній діяльності, яка відповідає її індивідуальним можливостям, забезпечують позитивне емоційне ставлення учня до виконання певних завдань і адекватне сприйняття власних результатів діяльності. Успішні обставини необхідно вважати орієнтиром повноцінного життя, основним мірилом соціального та психічного стану кожного учня. Це стає особливо важливим для дітей з інтелектуальною недостатністю, які характеризуються невпевненістю у своїх силах, низькою самооцінкою, а також відсутністю розуміння та визначення своєї соціальної гідності.

Важливою ознакою поганої адаптаційної здатності учня є його тривожність і агресивність. Таким чином, педагогічний вплив передбачає послаблення або усунення тривожності та агресії.

Основними обов'язками такої роботи повинні бути:

- сприяти успішності дітей у навчанні;
- виховувати правильне ставлення до результатів своєї діяльності, вміння всебічно їх оцінювати, спокійно реагувати на свої невдачі та помилки;
- формувати правильне ставлення до результатів діяльності інших дітей;
- розширювати та збагачувати навички спілкування з дорослими та однолітками, виховувати відповідне ставлення до оцінок та поглядів інших [54].

Агресія значно погіршує адаптацію дитини до школи, ускладнює процес залучення до діяльності, погіршує успішність навчання та поведінки, ускладнює міжособистісні стосунки. У зв'язку з цим доцільно говорити про

необхідність докладання особливих зусиль та визначення оптимальних шляхів усунення агресії в учнів.

Основними завданнями корекційно-виховного впливу на зниження агресивності учнів є:

- створити в учнів відчуття безпеки;
- формування позитивного ставлення дітей до себе, пов'язаного із задоволенням потреби в схваленні та оцінці оточуючих.
- формування в учнів уміння будувати дружні стосунки з однолітками, з метою усунення почуття самотності та ізоляції в колективі.
- формування вміння дитини ставити цілі та проявляти інтерес та ініціативу до певної діяльності.
- формування в учнів уміння активно вирішувати конфліктні ситуації [54].

При цьому агресивним дітям дуже важливо брати участь у спільній діяльності з іншими дітьми, оскільки їх цікавить результат і хід такої діяльності. Учитель допомагає кожному учневі знайти своє місце в групі однолітків і задовольняє потреби дитини, усвідомлюючи її права та можливості, тим самим веде до «приборкання» агресії. Необхідно пам'ятати, що корекція агресивної поведінки в учнів безпосередньо залежить від зростання позитивних моментів у справах учня.

Також доцільно готувати та проводити різноманітні позакласні заходи з дітьми, які мають агресивні нахили. Під час такої роботи учні мають можливість самореалізуватися, враховуються їх різноманітні інтереси та бажання, а також їх лідерські вимоги, які вимагають дотримання певних правил поведінки. Вчителі та батьки повинні пам'ятати: агресію можна подолати лише терпінням, поясненнями та заохоченням.

Тому проведення корекційно-виховних заходів для учнів за встановленими планами сприяє адаптації учнів до шкільного середовища та самостійної життєдіяльності, та забезпечить комфортний перехід на наступну ланку соціалізації – індивідуалізація.

Висновки до другого розділу

В цьому розділі, за допомогою емпіричного дослідження ми дослідили вплив віку дітей, віку батьків, кількості дітей в сім'ї, повноти сім'ї, рівня емоційного інтелекту та обраного стилю виховання на рівень соціалізації дітей молодшого шкільного віку. На основі отриманих результатів, аналізу та інтерпретації ми можемо зробити наступні висновки:

У контексті раннього дитинства соціалізація включає процес, за допомогою якого дитина здобуває соціальні навички, здібності та знання, необхідні для ефективної взаємодії з іншими дітьми та дорослими у внутрішньому та зовнішньому навчальному середовищі. Це включає розвиток міжособистісних стосунків, уміння спілкуватися, співпрацювати, вирішувати конфлікти, дотримуватись соціальних норм і правил. Для дітей молодшого шкільного віку соціалізація є особливо важливим аспектом їх розвитку, оскільки в школі діти починають активно спілкуватися з друзями та дорослими, що впливає на їх розвиток на формування особистості дитини та адаптацію до соціального середовища.

Отже, після проведення емпіричного дослідження, ми можемо сказати, що отримані результати, свідчать про значний вплив стилю виховання на успішну адаптацію дітей. Тобто діти, чиї батьки обрали демократичний стиль виховання мають більш успішну адаптацію до навчання у школі. Те саме стосується і шкільної мотивації, рівень мотивації у дітей чиї батьки обрали демократичний стиль виховання становлять вищі показники, аніж показники дітей, чиї батьки обрали ліберальний стиль виховання. Стосовно емоційного стану у дітей, так само спостерігається тенденція на покращення показників, тобто діти чиї батьки обирають демократичний стиль виховання показали більш позитивний психічно-емоційний стан, аніж діти чиї батьки віддають перевагу ліберальному стилю виховання. А от щодо тривожності у дітей, то тут спостерігається зворотня тенденція, яка говорить нам про те, що діти чиї

батьки обрали демократичний стиль виховання мають більш тривожний стан, аніж ті діти, чії батьки обрали ліберальний стиль виховання.

Результати емоційного інтелекту батьків, свідчать про коливальний вплив на успішну адаптацію та шкільну мотивацію дітей молодшого шкільного віку. Ці показники були доволі незначними, отже якихось значних впливових дій рівень емоційного інтелекту батьків на рівень адаптації та мотивації дітей не має. А от щодо впливу емоційного інтелекту на рівень емоційного стану та тривожності дітей, було виявлено, що чим більший рівень емоційного інтелекту у батьків тим краще стає емоційний стан та рівень тривожності у їх дітей.

Також було виявлено деякі залежності між віком дітей, кількістю дітей в сім'ї, повнотою сім'ї, віком батьків та рівнем успішної адаптації, шкільної мотивації, емоційного стану та тривожності у дітей.

Отже, вік дітей має знаний вплив на шкільну мотивацію школярів, тобто, чим старше дитина тим більший рівень мотивації до навчання. Тобто такі діти проявляють більшу готовність до навчання, вони показують власне бажання до навчання та до досягнення успіху в цьому виді діяльності. Також вік дітей має позитивний вплив і на емоційний стан дітей, тобто з віком емоційний стан поліпшується, вони почуваються більш впевнено та відкрито. Такі діти проявляються більшу стресостійкість, більший рівень адаптованості, більшу концентрацію уваги на навчальному матеріалі. І останні вплив віку дітей має на рівень тривожності. З віком рівень тривожності починає спадати, такі діти проявляють більшу впевненість у собі та свої силах, вони мають більший рівень прояву соціальних навичок, таких як взаємодія з однолітками та вчителями.

Кількість дітей в родині також має гарний вплив на такі фактори соціалізації як успішна адаптація та шкільна мотивація. Дослідження показало, що чим більше дітей в родині тим більш адаптовані та вмотивовані діти молодшого шкільного віку. Це відбувається через збільшення кількості можливих взаємодій та соціальних контактів у сім'ї. Діти з багатодітних сімей

мають більше можливостей вчитися взаємодіяти, вирішувати конфлікти та спільно працювати з іншими членами сім'ї. Це сприяє розвитку їхніх соціальних навичок, таких як співпраця, толерантність, вміння вирішувати конфлікти та спілкування. Крім того, у багатодітних родинах діти можуть відчувати більшу підтримку та взаємопорозуміння зі сторони своїх братів і сестер, що також сприяє позитивній соціалізації та підтримці їхнього психічного стану в контексті навчання.

Повнота сім'ї так само має вплив на деякі фактори соціалізації дітей, а саме на рівень успішної адаптації, шкільної мотивації та емоційного стану. Рівень успішної адаптації дітей, які мають повну сім'ю, виявився нижчим за рівень успішної адаптації тих дітей, які мають неповну родину. Шкільна мотивація в дітей які мають повну сім'ю виявилась більшою, за тих які мають неповну. Це пов'язано із тим, що в повній сім'ї діти можуть більш чітко відчувати підтримку та заохочення щодо свого навчання від батьків. Наявність обох батьків або стійка підтримка одного з них сприяє встановленню позитивних стосунків з навчальним середовищем та розвиває в дитини впевненість у власних здібностях. Емоційний стан в дітей, які мають повну сім'ю, має більшу тенденцію до позитивного, аніж в тих дітей чия сім'я неповна. Це може бути пов'язано із більшою кількістю позитивних емоційних взаємодій та підтримки у повній родині. У такому сімейному середовищі діти мають можливість відчувати більшу емоційну безпеку, спілкуватися та вирішувати конфлікти з близькими людьми, що створює позитивний фон для їхнього емоційного розвитку.

Щодо віку батьків та рівнем різноманітних факторів соціалізації дітей молодшого шкільного віку. Було виявлено, що чим старше батьки тим менший рівень успішної адаптації та шкільної мотивації у дітей молодшого шкільного віку. Такі показники пов'язані із зменшенням енергії та ресурсів, які старші батьки можуть приділяти вихованню та підтримці дітей у їхньому навчанні. Зі старінням батьки можуть відчувати фізичне та емоційне стомлення, що може вплинути на їхню здатність надавати підтримку та мотивацію дітям. Крім того,

старші батьки можуть мати більше зобов'язань у зв'язку з кар'єрою, фінансами або доглядом за іншими членами родини, що може обмежувати їхню можливість активно взаємодіяти зі своїми дітьми та стимулювати їх у навчанні. А от рівень емоційного стану в дітей молодшого шкільного віку, із віком самих батьків, зростає та прагне до низького рівня негативного психічно-емоційного стану.

ВИСНОВКИ

У даній роботі було розглянуто проблему впливу психологічних механізмів на соціалізацію дітей молодшого шкільного віку у сучасному світі. Значущість і актуальність цієї проблеми в сучасних умовах зростають через те, що саме суспільство перебуває на перехідному етапі розвитку. У поновленні всіх сфер сучасного суспільства на перший план висувається соціалізація особистості людини, тобто засвоєння нею з раннього віку цінностей суспільства або спільноти, в якій їй належить жити.

Актуальність дослідження психологічних механізмів впливу на соціалізацію дітей молодшого шкільного віку у сучасному світі, особливо в контексті стилів виховання та сімейного оточення, надзвичайно висока в Україні на 2024 рік, у зв'язку з повномасштабною війною. Воєнний конфлікт може спричинити стрес, тривогу та нестабільність у дітей, що може значно вплинути на їх соціалізацію. Сімейне оточення та стиль виховання стають ключовими факторами, які визначають, як дитина сприймає й адаптується до нових реалій, адже більшість свого часу дитина проводить саме в оточенні своєї сім'ї.

Досліджуючи особливості впливу стилю виховання та емоційного інтелекту батьків на рівень соціалізації дітей, використовуючи два кейси методик, а саме батьківських, таких як анкета батькам для виявлення стилю виховання та опитувальник Н. Голла «Діагностика емоційного інтелекту», та дитячих у вигляді проєктивної методики Р. Теммла, М. Доркі, В. Амена «Обери обличчя», проєктивної методики А. О. Прохоров, С.В. Велієва «Паровозик», проєктивної методики (тест) Д. Лампена (в адаптації Л. П. Пономаренка) «Дерево» та анкети Н. Лусканової «Для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації», ми дійшли до таких висновків, що найбільший вплив на рівень соціалізації, яка складається з успішної адаптації, шкільної мотивації, емоційного стану та рівня тривожності, має обраний

батьками стиль виховання. І було виявлено, що саме демократичний стиль виховання має позитивні наслідки для рівня соціалізації у дітей.

Демократичний стиль виховання, який включає у себе елементи підтримки, відкритості та взаємоповаги між батьками та дітьми, сприяє позитивній соціалізації у дітей молодшого шкільного віку. Цей підхід стимулює розвиток навичок співпраці, самостійності та відповідальності в дітей, що є важливими аспектами успішної адаптації до шкільного середовища та майбутнього успіху. Демократичні батьки сприяють формуванню в дітей позитивного відношення до навчання та сприяють розвитку їхнього внутрішнього мотиваційного компонента. Крім того, такий підхід до виховання сприяє розвитку емпатії та соціальних навичок, оскільки він включає у себе важливі аспекти співробітництва та розуміння інших людей. Таким чином, демократичний стиль виховання може сприяти позитивній соціалізації дітей молодшого шкільного віку, створюючи сприятливу атмосферу для їхнього розвитку та самореалізації.

Емоційний інтелект батьків також має власний вплив на деякі аспекти соціалізації дітей молодшого шкільного віку. Нашим дослідженням було виявлено, що батьки з вищим рівнем емоційного інтелекту частіше виявляють емоційну підтримку, розуміння та емпатію відносно емоційних потреб своїх дітей. Це створює благополучне емоційне середовище, сприяє формуванню в дітей позитивного емоційного стану та допомагає зменшити рівень тривожності.

Батьки з розвиненим емоційним інтелектом зазвичай вміють ефективно виявляти свої емоції, вміло керувати ними та виражати їх адекватно. Це дозволяє їм бути прикладом для своїх дітей та навчати їх здоровим способам вираження та регуляції емоцій. Внаслідок цього, діти, виростаючи в такому емоційно підтримуючому середовищі, навчаються краще розпізнавати та реагувати на свої власні емоції, що сприяє створенню стійкої психологічної рівноваги та зниженню рівня тривожності. Таким чином, емоційний інтелект

батьків визначає емоційний фон сімейного оточення та має значний вплив на психічний стан та соціальну адаптацію їхніх дітей.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Анопрієнко О. В. Сім'я як чинник виникнення психоемоційних порушень підлітків. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. 2012. Вип. 37(61). С. 171–174.
2. Афанасьєва Т. Сімейні портрети / Тамара Афанасьєва. К.: Радянська школа, 1984. 156 с. 2. Довженко О. П. Вибрані твори / упоряд. І. Л. Михайлик. Харків : Ранок, 2009. 318 с.
3. Бабенко О. Щербак А. Вплив родини на формування особистості дитини. Дитячий садок. Управління. 2014. № 3. С. 39–41.
4. Бех І. Д. Зростаюча особистість у перетворювальному просторі виховних настанов. Управління освітою. 2018. № 10. С. 6–17.
5. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій / О. І. Бондарчук; МАУП. Київ, 2001. 170 с.
6. Буленко Т. В. Соціально-психологічні основи функціонування сучасної молоді сім'ї / Т. В. Буленко // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. Луцьк, 2010. № 9.
7. Вавілова А. С. Вплив стилів батьківського виховання на рівень тривожності молодших школярів. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія : Психологія. 2021. Т. 32 (71). № 2. С. 123–128.
8. Видра О. Вікова психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 112 с.
9. Власова О. І. Педагогічна психологія: навч. посіб. Київ : Либідь, 2005. 400 с.
10. Галян І. Психодіагностика: навч.-метод. посіб. Дрогобич : «Вимір», 2006. 272 с.
11. Герлянд Т. Соціальний розвиток молодшого школяра // Педагогічна газета. 2006. № 6.

- 12.Горецька О. В. Психологічні особливості ставлення батьків до дитини дошкільного віку. Актуальні проблеми практичної психології: зб. наук. праць. Херсон, П. П. Вишемирський, 2009. Ч. 1. С. 277–287.
- 13.Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс : навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2018. 388 с.
- 14.Євтух М. Б., Лузік Е. В., Ладогубець Н. В., Ільїна Т. В. Педагогічна психологія : Підручник. Київ: Кондор, 2015. 420 с.
- 15.Заброцький М. М., Шапошникова Ю. Г. Педагогічна психологія. Лекції: навч. посібник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2017. 144 с.
- 16.Заброцький М. Основи вікової психології. / М. Заброцький. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 112 с.
- 17.Ілляшенко Т. Психолого-педагогічна характеристика дитини: її мета і зміст. Психолог. 2014. № 18. С. 49–56.
- 18.Карпенко Є. Вікова та педагогічна психологія : Актуальні студії сучасних українських учених : навч. посібник. Дрогобич : Посвіт, 2014. 152 с.
- 19.Кацавець Р. С. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Алерта, 2019. 112 с.
- 20.Корольчук М. С., Осьодло В. І. Психодіагностика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / За заг. ред. М. С. Корольчука. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2004. 400 с.
- 21.Козловська Е. В. Психологічна готовність молодого подружжя до гармонізації стосунків : дис. ... канд. психол. наук. / Е. В. Козловська. К., 2010.
- 22.Кравченко Т. В. Життєві сценарії сім'ї та їхній вплив на соціальний розвиток особистості. Педагогіка і психологія. 2012. № 1. С. 62– 64.
- 23.Кротенко В. І., Заставна І. С. Вплив стилю сімейного виховання на формування акцентуацій характеру у підлітків. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. Вип. 28. С. 290-293.

24. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 128 с.
25. Лепеха Т. В. Українознавство : навчальний посібник / Т. В. Лепеха. Київ. Просвіта, 2005. – 376 с.
26. М'ясоїд П. Курс загальної психології : у 2-х томах. Том 2. Київ : Алерта, 2013. 758 с.
27. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : 4 ЦУЛ, 2018. 272 с.
28. Мацко Л. А., Прищак М. Д., Годлевська В. Г. Основи психології та педагогіки: навчальний посібник для студентів заочної форми навчання. Вінниця : ВНТУ, 2009. 163 с.
29. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник. Київ : Кондор, 2015. 469 с.
30. Панок В. Г. Теоретико-методологічні проблеми застосування виховних технологій з погляду прикладної психології. Педагогіка і психологія. 2014. № 4. С. 21–29.
31. Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія : навч. посіб. Вид. 3-тє, виправ. Суми : Університетська книга, 2010. 352 с.
32. Поліщук В.М. Підручник. Психологія сім'ї. Суми. Університетська книга. 2021. 248 с.
33. Поліщук В. М. Віковий кризовий розвиток людини : від народження до дорослості / Валерій Миколайович Поліщук. Суми : ПФ «Видавництво «Університетська книга», 2020. 459 с.
34. Поліщук В. М. Криза 7 років: феноменологія, проблеми / Валерій Миколайович Поліщук. Суми : ТОВ ВТД «Університетська книга», 2019. 118 с.
35. Поліщук В. М. Криза 13 років: феноменологія, проблеми / Валерій Миколайович Поліщук. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 187 с.
36. Помиткіна Л. В., Злагодух В. В., Хімченко Н. С., Погорільська Н. І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих

- навчальних закладів. Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.
37. Посвістак О. А. Становлення психології сім'ї як науки / О.А. Посвістак // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України ; за ред. С. Максименка. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 30. С. 564–573.
 38. Савчин М. В. Педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2007. 422 с.
 39. Сергеєнкова О. П. Педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 168 с.
 40. Скиба С., Дмитришин М. Монографія: Вплив батьківських концепцій та поведінки на формування негативного «Я – образу» та заниженої самооцінки у дітей. Івано-Франківськ. НАІР. 2023. 100 с.
 41. Скребець В. О. Основи психодіагностики : навч. посіб. Київ : Видавничий дім «Слово», 2003. 192 с.
 42. Таран І. Роль сім'ї у формуванні цілісного ставлення дошкільників до інших людей. Вісник Інституту розвитку дитини. 2010. № 10. С. 125–130.
 43. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк : ВежаДрук, 2015. 364 с.
 44. Харченко Н., Кишмар В. Особливості сімейного виховання в період адаптації дитини до школи. Психологічний журнал, 2021. № 6. С. 62–67.
 45. Хохліна О.П. Особистість у контексті проблеми соціалізації аномальної дитини: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер. соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В.І. Співака. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. Вип. XX, ч. 1. С. 257-265.

46. Цибух Л., Мельничук І. Вплив стилю сімейного виховання на розвиток особистісних якостей підлітків. Габітус. 2020. № 15. С. 202–207.
47. Чала Ю. М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХП», 2018. 246 с.
48. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
49. Янса Н.В. Соціальна педагогіка: курс лекцій. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 296 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкети-опитувальника на виявлення стилю виховання

Субтест 1

1. Ваша дитина зазвичай сама приймає рішення щодо вибору друзів, одягу, занять за інтересами?
2. Найбільш за все у дітях ви любите самостійність та розкутість?
3. Ваша дитина може робити все, що хоче, адже так вона проявляє свою самостійність?
4. Ви не допомагаєте дитині у виконанні якихось справ?
5. Часто забороняєте щось дитині, обмежуєте її у чомусь?
6. Ви не часто запитуєте дитину про її день, стосунки з дітьми в дитячому садочку?
7. Ви не вважаєте себе відповідальним за майбутнє дітей, їх подальше виховання та навчання?
8. Зазвичай ваша дитина грається самостійно, ви ж займаєтесь своїми справами?
9. Ви не знаєте улюблених ігор дитини, її улюбленої іграшки?
10. Хочете виростити свою дитину самостійною та незалежною від впливу інших людей?

Субтест 2

1. Ви враховуєте думку дитини, її інтереси та прагнення?
2. Головна умова виховання вашої дитини – єдність вимог з боку батька та мами?

3. Ви часто проводите вільний час з дитиною?
4. Ви сприймаєте свою дитину як повноцінну особистість з відмінним внутрішнім світом?
5. Ви уважно ставитесь до бажань та мрій своєї дитини?
6. Поважаєте свою дитину, вважаєте її повноцінним членом сім'ї, до думки якого слід дослухатися?
7. Ваша дитина дисциплінована?
8. Ваша дитина вам довіряє, виявляє інтерес до спілкування з вами?
9. Дитина сама вирішує, що вдягне на вулицю, з ким піде гуляти, а ви зважаєте ці рішення і погоджуєтесь або не погоджуєтесь?
10. Ви відчуваєте відповідальність за виховання власної дитини?

Субтест 3

1. Найголовніше у вашому житті – дитина, більше ніхто не заслуговує такої уваги як вона?
2. Ви постійно відчуваєте тривогу та страх за свою дитину?
3. Ви вважаєте вашу дитину найкрасивішою, найрозумнішою, найкращою в усіх аспектах?
4. Ви намагаєтесь виконувати усі бажання дитини? (Наприклад, купляєте все, що вона забажає?)
5. Ви намагаєтесь захистити дитину від різних труднощів та життєвих негараздів?
6. Ви завжди виявляєте занепокоєність комфортом дитини?
7. Зазвичай ви виконуєте все за дитину, адже вважаєте її неготовою до виконання складних завдань?
8. Ваша дитина самостійна?

9. Ви часто переживаєте невротичний страх щодо дитини? (Страх того, що ще не сталося, але може статись)

10. Ви проводите з дитиною майже весь вільний час?

Субтест 4

1. Ви прагнете стати ідеальними батьками в усіх аспектах?

2. Ви виявляєте бажання бачити свою дитину найрозумнішою та найкращою в усьому?

3. Вам часто доводиться скаржитись на свою дитину, робити їй зауваження?

4. Ви дозволяєте дитині приймати самостійні рішення чи вважаєте, що маєте більше досвіду, щоб приймати рішення за неї?

5. У сварках та суперечках з дітьми кінцевим результатом є компроміс?

6. Вас задовольняє система виховання, яку ви використовуєте у процесі виховання своєї дитини?

7. Ваша дитина ходить на різні гуртки та секції з вашої ініціативи?

8. Ви не прислуховуєтесь до думки дитини у виборі друзів, одягу, занять за інтересами, бо маєте більше досвіду?

9. Ваша дитина завжди винна у суперечках з вами?

10. Ви хоч інколи використовуєте фізичне чи моральне насилля щодо власної дитини.

Інтерпретація результатів: підраховуються плюси в кожному субтесті та визначається домінуючий субтест = стилю виховання.

1 субтест – Ліберальний стиль виховання. Ліберальний стиль зазвичай характеризується поступливістю, цілковитою відсутністю зацікавленості до виховання власної дитини. Батьки прагнуть виростити та виховати дитину

незалежною від них самих та самостійною. Такі діти можуть вирости нездатними до близькості, та прихильності, довіри один до одного, недружелюбними та безвідповідальними.

2 субтест – Демократичний стиль виховання. Скоріше за все, ви враховуєте думку своїх дітей, поважаєте їхню особистість. У вашій родині дитина вільно висловлює свої думки та побажання, а ви, спираючись на них, самостійно приймаєте рішення. Діти, що виховуються у таких сім'ях зазвичай виростають всебічно і всесторонньо розвинутими особистостями, які є ініціативними та цілеспрямованими, здатними до самостійного прийняття рішень, відповідальними за вчинки інших.

3 субтест – Гіперопіка. Можливо, ви надто сильно захоплені власною дитиною, для вас вона єдина, неповторна та найкраща з-поміж усіх на світі. Ви намагаєтесь позбавити її від усіляких труднощів та переживань, тому виконуєте все за неї. Такі діти зазвичай дуже примхливі та розбещені, вважають, що весь світ також повинен підкорюватись їхнім думкам та бажанням. Такі діти не цінують чужої праці і зазвичай не можуть приймати самостійні рішення.

4 субтест – Авторитарний стиль виховання. Скоріше за все, ви виховуєте дітей за схемою: «Я кажу, а ти підчиняйся і виконуй всі мої накази». Головною причиною цьому може стати ваш перфекціонізм, адже головною метою вашого життя є досягти ідеальності в усьому (мати ідеальну сім'ю, стати ідеальною жінкою тощо). Частіше за все ви ставите перед дитиною надто складні вимоги, які вона ще не в силі виконати, а за невиконання цих вимог суворо докоряєте дитині. Діти у таких сім'ях найчастіше виростають тривожними, несамостійними, нездатними до самостійних роздумів. Такі діти постійно бояться щось виконувати, думають, що в них нічого не вийде.

Додаток Б

Методика Н. Холла «Емоційний інтелект»

ПАРАМЕТРИ	ОПИС
1. Автор методики	Ніколас Холл
2. Повна назва методики	Діагностика емоційного інтелекту (EQ)
3. Призначення методики	Методика запропонована для виявлення здатності розуміти відносини особистості, що репрезентуються в емоціях, та керувати емоційною сферою на основі прийняття рішень
4. Віковий діапазон	16+
5. Опис методики	<p>Методика складається з 30 тверджень і містить 5 шкал:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Емоційна обізнаність;2. Управління своїми емоціями (скоріше емоційна не ригідність);3. Самомотивація (скоріше, саме довільне управління своїми емоціями, виключаючи пункт 14);4. Емпатія;5. Розпізнавання емоцій інших людей (швидше вміння впливати на емоційний стан інших людей).
6. Модифікація, адаптація	Е. Ільїн

Додаток В

Методика тест «Дерево» Д. Лампен (в адаптації Л. П. Пономаренка)

ПАРАМЕТРИ	ОПИС
1. Автор методики	Д. Лампен
2. Повна назва методики	«Дерево»
3. Призначення методики	Використовуватися для оцінки успішності адаптації дитини на початку шкільного навчання та при переході до середньої ланки.
4. Віковий діапазон	6+
5. Опис методики	Методика дозволяє досить швидко визначити особливості перебігу адаптаційного процесу, виявити можливі проблеми дитини. Діти, поринаючи в малюнкову діяльність, із задоволенням виконують запропоновані завдання, легко ототожнюють себе з тим чи іншим чоловічком.
6. Модифікація, адаптація	Л. П. Пономаренко

Додаток Д

Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації

Н. Лусканової

ПАРАМЕТРИ	ОПИС
1. Автор методики	Н. Лусканова
2. Повна назва методики	«Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації»
3. Призначення методики	Використовується для оцінювання рівня шкільної мотивації та адаптації до шкільного життя.
4. Віковий діапазон	6 та 7 років
5. Опис методики	<p>Методика складається із 10 тверджень, направлених на виявлення ставлення дитини до школи, стану взаємин між дитиною та однолітками, рівня взаємодії дитини із вчителем.</p> <p>Завдання дитини уважно слухати твердження та помічати у бланку для відповідай «так» (+) якщо погоджується із твердженням, або «ні» (-), якщо не погоджується із твердженням.</p>
6. Модифікація, адаптація	-

Додаток Ж

Методика «Паровозик» С. В. Велієва

ПАРАМЕТРИ	ОПИС
1. Автор методики	А.О. Прохоров
2. Повна назва методики	«Паровозик»
3. Призначення методики	Для визначення особливості емоційного стану дитини: нормальний або знижений настрій, стан тривоги, страху, задовільний або низьку адаптацію в новому або звичному, соціальному середовищі (виявлення тривожності у дошкільнят). Направлена визначення ступеня позитивного (ППС) і негативного (НПС) психічного стану.
4. Віковий діапазон	2,5+ років
5. Опис методики	<p>Обладнання: білий паровозик та 8 різнокольорових вагончиків (червоний, жовтий, зелений, синій, фіолетовий, сірий, коричневий, чорний).</p> <p>Процедура проведення: вагончики безладно розміщуються на білому тлі і дитині дається інструкція: «Розглянь усі вагончики. Давай збудуємо незвичайний поїзд. Першим постав вагончик, який тобі здається найкрасивішим. Тепер вибери з найкрасивіших, що залишилися, і т.д.».</p>

	<p>Необхідно, щоб дитина утримувала всі вагончики у полі зору. Чим молодша дитина, тим частіше повторюється інструкція, одночасно обводяться рукою вагончики, що залишилися.</p>
6. Модифікація, адаптація	С. В. Велієва

Додаток 3

**Проективна методика «Обери потрібне обличчя» Р. Теммл, М. Доркі,
В. Амен**

ПАРАМЕТРИ	ОПИС
1. Автор методики	Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен
2. Повна назва методики	«Обери потрібне обличчя»
3. Призначення методики	Методика спрямована на визначення рівня тривожності дитини за результатами бесіди з нею (з використанням картинок).
4. Віковий діапазон	Дошкільний та молодший шкільний вік
5. Опис методики	<p>Експериментальний матеріал: 2 набори по 14 малюнків – для дівчаток та для хлопчиків. Кожен малюнок є однією з типових для життя дитини ситуацій. Обличчя дитини на малюнку не промальоване, представлено лише контур голови. Кожен малюнок забезпечений двома додатковими малюнками дитячої голови, що за розмірами точно відповідають контуру обличчя на малюнку. На одному з додаткових малюнків зображено усмінене обличчя дитини, на іншому – сумне.</p> <p>Малюнки показують дитині один за одним, розмова проходить в окремій кімнаті. Пред'явивши дитині малюнок, дослідник ставить запитання: «Як ти думаєш, яке обличчя</p>

	буде у дитини: веселе чи сумне?» Вибір дитини фіксується у протоколі..
6. Модифікація, адаптація	-

Додаток К

Глосарій з основними поняттями

Авторитарний стиль виховання – це стиль, при якому батьки недооцінюють позитив, який є в їхніх дітях і віддають перевагу контролю, називається авторитарний стиль виховання.

Гіперопіка – це стиль виховання, який характеризується надмірним піклуванням, попередженням активності, бажанням зробити все за дитину.

Демократичний стиль виховання – стиль ставить батьків і дитину на один щабель, створюючи довірливі стосунки між ними. Дитина не боїться висловлювати власну думку, вона відчуває підтримку і турботу батьків.

Емоційний інтелект – група ментальних здібностей, які беруть участь в усвідомленні та розумінні власних емоцій і емоцій навколишніх людей.

Емоційний стан – це сукупність емоцій, які дитина переживає в певний момент часу. Він включає в себе почуття радості, смутку, тривоги, страху, задоволення, турботи та інші емоції, які впливають на її настрій, поведінку та загальний психологічний стан.

Ліберальний стиль виховання – характеризується наданням повної самостійності дітям. Батьки цього типу готові поступатися вимогам дитини з ранніх років і з готовністю потурають будь-яким її примхам, не пред'являючи до неї практично ніяких вимог.

Молодший шкільний вік – це період у житті дитини від 6/7 до 10/11 років, пов'язаний із навчанням у початковій школі та обумовлений особливостями її психічного й фізичного розвитку; період середини та завершення дитинства.

Соціалізація – це процес, який передбачає придбання людиною соціальних навичок, цінностей, норм і ролей, необхідних для взаємодії та функціонування у суспільстві.

Стиль сімейного виховання – це ставлення батьків до дитини, застосування прийомів та методів впливу на дитину, що виражаються у своєрідній манері словесного поводження та взаємодії з дитиною.

Тривожність – це психічний стан, що характеризується постійним або періодичним відчуттям напруження, стурбованості, неспокою та переймання.

Успішна адаптація – це процес, коли дитина ефективно впорядковується в новому середовищі, такому як школа, і здатна адекватно реагувати на виклики, які виникають у цьому середовищі.

Шкільна мотивація – це внутрішня сила чи прагнення, яке стимулює дітей до активної участі в навчальних процесах та сприйняття нових знань і навичок. Це включає інтерес до навчання, бажання досягнути успіху, прагнення вдосконалюватися та розвивати свої здібності.

Ім'я користувача:
Альбіна Ткаченко

Дата перевірки:
19.05.2024 15:42:16 EEST

Дата звіту:
19.05.2024 15:44:16 EEST

ID перевірки:
1016262800

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library

ID користувача:
100005559

Назва документа: Головна Катерина

Кількість сторінок: 40 Кількість слів: 9366 Кількість символів: 71150 Розмір файлу: 71.51 KB ID файлу: 1016052027

7.48% Схожість

Найбільша схожість: 3.42% з Інтернет-джерелом (<http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/16682>)

7.19% Джерела з Інтернету	303	Сторінка 42
0.34% Джерела з Бібліотеки	4	Сторінка 43

0% Цитат

Вилучення цитат вимкнено

Вилучення списку бібліографічних посилань вимкнено

0% Вилучень

Немає вилучених джерел